

ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА
ФАКУЛТЕТ „УПРАВЛЕНИЕ“
КАТЕДРА “ИКОНОМИКА И ОРГАНИЗАЦИЯ НА ТУРИЗМА”

Тихомир Василев Патарински

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНА ВАРНА
КАТО ТУРИСТИЧЕСКА ДЕСТИНАЦИЯ

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор”
по професионално направление 3.9 „Туризм“,
научна специалност „Икономика и управление (туризм)”

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

Проф. д-р Велина Казанджиева

ВАРНА

2024

Дисертационният труд се състои от 258 страници, от които: увод (8 стр.); изложение в четири глави (203 стр.); заключение (3 стр.); използвана литература (9 стр.) Основният текст съдържа 12 таблици и 62 фигури. Списъкът на използваната литература се състои от 166 заглавия, в т.ч. 132 литературни и 34 интернет източника. Към дисертационния труд са изготвени 7 приложения (25 стр.).

Защитата на дисертационния труд ще се състои на..... от.ч. в зала..... на Икономически университет – Варна на заседание на научно жури, назначено със Заповед.на Ректора на ИУ – Варна.

I. ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Актуалност и значимост на проблема

Възходящата тенденция на развитие на туризма от последните десетилетия предопределя необходимостта от неговото целенасочено планиране, регулиране и управление като отговорността се споделя от всички заинтересовани страни на международно, национално и местно ниво - туристи, местно население, общински власти, държавни органи, туристически обекти и браншови организации. Проучванията в тази област традиционно подхождат от гледната точка, че туризмът оказва силно *социално, икономическо* или *екологично въздействие* върху дестинацията и че успехът се дължи на степента на взаимодействие между тези три вектора. Към всичко това е необходимо да се добави и схващането, че всяка икономическа дейност, в т.ч. и „туристическата“ зависи в най-голяма степен от нейната социална легитимация и ползите, които носи за обществото.

През последните десетилетия туризмът, като икономическа дейност, се утвърди като приоритетен и структуроопределящ за икономиката на България и преди всичко за Черноморския регион. Икономическата структура на община Варна е с ясно изразен туристически профил. Тук е концентрирана 15,5% от легловата база на България и са реализирани 15,9% от общия брой на нощувките в страната през 2023 г¹. Приходите от нощувки надвишават 355 млн. лв., което формира 17,1% от общите в страната. Предпоставки за всичко това са отличните рекреационните характеристики на района, наличието на минерални извори, културно-историческите и археологическите паметници, мрежата от защитени територии, изградената материално-техническа база и инфраструктура, транспортната свързаност, качеството на туристическия продукт и др. Въпреки всичко това съвременният туризъм се развива в изключително турболетна среда, обусловена от климатични промени и природни катаклизми, геополитика, изкривяваща пазарната икономика с допълнителни регламенти и намаляващи икономически резултати, заради инфлацията, рецесията на основни емитивни пазари и понижена конкуретоспособност. Пандемията от коронавирус през 2020 г. катализира и допълнително ускори някои от споменатите до тук процеси в българския туризъм и като контрапункт на всичко това и възможност за подобряване на изходните данни в туристическия сектор, следва да се разгледа приложението на концепцията за устойчиво туристическо развитие в община Варна.

¹ Изчисления по данни на НСИ: Дейност на местата за настаняване в България. (<https://nsi.bg/bg/content/1847/туризъм>, посетено на 16.10.2024 г.)

Представените до тук обстоятелства, аргументи и обобщения подчертават степента на значимост и **актуалност на темата**. Тя е свързана с необходимостта от допълнително преосмисляне и засилване на ролята на *устойчивото развитие на туризма в община Варна*. То е важен съдържателен елемент от структурата на регионалната икономика на териториалната единица, където търсенето и предлагането се срещат, а сблъсъкът на интереси и концентрацията на конфликти са най-силно изразени. Линейно-векторната насоченост по оста: минало, настояще и бъдеще обуславя актуалността в теоретичен, практически или интегрален план. Изследването на развитието на дестинация Варна има познавателен и приложен характер, търсец креативен подход към дългосрочна устойчивост.

2. Предмет и обект на изследването

Предмет на изследване в дисертационния труд е устойчивото развитие на морска дестинация в съответствие с актуалните глобални тенденции и стратегии за балансиран прогрес на туристическите места.

Обект на проучване в разработката е хармоничното функциониране на туристическата система в община Варна, интегрираща разнообразни структурни елементи и динамични взаимодействия, базирани на принципите на устойчивото развитие.

3. Цел и задачи на изследването

Целта в дисертационния труд е: *на основата на теоретичен преглед и анализ на характеристиките на туризма в регионалната икономика на община Варна, да се разкрият проблемите и определят перспективите за нейното устойчиво развитие като туристическа дестинация*. Така дефинираната цел се постига чрез изпълнение на следните **изследователски задачи**:

- разкриване на същността и особеностите на устойчивото туристическо развитие на основата на неговата системна характеристика;
- изследване на причините за произхода и еволюцията на устойчивото развитие като концепция за преодоляване на присъщите дисбаланси в туристическите дестинации;
- дефиниране на методика и избор на изследователски инструментариум за проучване на устойчивото туристическо развитие на общинско равнище;
- анализиране на съдържателните характеристики на туризма и оценка на неговото устойчиво развитие на територията на община Варна;

- определяне на стратегически насоки за оптимизиране на устойчивото туристическо развитие в община Варна като елемент на регионалната икономика.

4. Изследователска теза и хипотези

Основната теза в изследването е, че управлението на туризма на територията на община Варна има конкретни отражения в социокултурната, природната и особено в икономическата сфера за повишаване на ефективността и справедливостта от неговото дългосрочно устойчиво развитие. За доказване на тезата, ще се използва обосновката на следните работни **хипотези**:

- *Хипотеза 1*: масовият туризъм в община Варна е съвместим с целите и принципите на устойчивото развитие;

- *Хипотеза 2*: концепцията за устойчиво туристическо развитие не е заплаха, а е възможност за дестинация Варна да повиши своята конкурентоспособност;

- *Хипотеза 3*: устойчивият туризъм във Варна се базира на местните характеристики и потребности, проектирани през глобалните принципи и цели за развитие на сектора.

5. Изследователски инструментариум и ограничения

За реализиране на целта и изпълнението на поставените задачи е използван комплекс от **изследователски методи**: *научен анализ и синтез* за определяне на текущото състояние на развитие на дестинацията и функционалните взаимовръзки между съставните ѝ елементи; *индукция и дедукция* за извеждане на общовалидни зависимости на база конкретни примери и прилагане на утвърдени практики към особеностите на местната среда на община Варна; *аналогов метод* за търсене на общи признаци с други сходни дестинации; *сравнение* - за съпоставяне на количествените и качествените характеристики и формиране на заключения; *статистически метод*, *SWOT анализ*, *анкетно проучване*, *експертни оценки* и др.

Ограниченията при обекта на изследването и формулирането на изводите в разработката се свеждат до: големия обем и фрагментарност на изследванията, посветени на устойчивото развитие и високата диференцираност и сложност на туристическата система като обект на комплексна регулация и контрол. **Основните проблеми** в разработката се свързват с различията в методологията на събиране на статистически данни при отделните ресурси и невъзможността за тяхната действителна съпоставимост, както и високата степен на субективизъм при много от ключовите индикатори за измерване на степента на устойчиво туристическо развитие в дестинацията.

6. Информационно осигуряване

Информационният ресурс, послужил за база на изследването на състоянието на природната и икономическата среда, в частност състоянието на туризма в община Варна са: изследвания и публикации на учени от България и чужбина, интернет, нормативни и стратегически документи на международни, национални и регионални туристически организации, Националният статистически институт (НСИ), Единната система за туристическа информация (ЕСТИ), Министерството на туризма, Община Варна, доклади на РИОСВ – Варна и материали на други министерства и ведомства. Разработването на дисертационния труд е осъществено в периода 2022 – 2024 г.

II. СТРУКТУРА НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Разработката е структурирана съгласно авторските схващания за провеждане на изследването, свързани с неговите предмет, обект, изследователски цели и задачи. Дисертационният труд е в обем от 258 страници, от които: увод (8 стр.); изложение в четири глави (203 стр.); заключение (3 стр.); използвана литература (9 стр.). Основният текст съдържа илюстративен материал от 12 таблици и 62 фигури. Използваната литература се състои от 131 заглавия, от които 59 на кирилица и 72 на латиница и 34 специализирани интернет сайтове. Към дисертационния труд са изготвени 7 приложения (25 стр.).

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

УВОД

Глава първа.

ТЕОРЕТИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО ТУРИСТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

- 1.1. Предпоставки за устойчиво развитие на туристическа дестинация
 - 1.1.1. Масовизация на туристическите пътувания
 - 1.1.2. Динамика на туристическото потребление
 - 1.1.3. Потребност от устойчиво развитие на морска туристическа дестинация
- 1.2. Еволюция на концепцията за устойчиво туристическо развитие
- 1.3. Характеристика и съдържание на устойчивия туризъм
 - 1.3.1. Същност и дефиниране на устойчивия туризъм
 - 1.3.2. Обхват и структурни измерения на устойчивия туризъм

Глава втора. МЕТОДИКА И ИНСТРУМЕНТАРИУМ ЗА УСТОЙЧИВО ТУРИСТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНСКО РАВНИЩЕ

- 2.1. Съвременни модели за устойчиво туристическо развитие
- 2.2. Концептуален модел за устойчиво развитие на туризма на общинско равнище
- 2.3. Разработване на методика и изследователски инструментариум за оценка на устойчивото туристическо развитие на общинско равнище

Глава трета.

АНАЛИЗ И ИЗСЛЕДВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО ТУРИСТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНА ВАРНА

- 3.1. Условия и фактори за туристическо развитие на община Варна
 - 3.1.1. Обща характеристика и оценка на природните ресурси
 - 3.1.2. Обща характеристика и оценка на антропогенните ресурси
 - 3.1.3. Оценка на социално-икономическите и демографските условия
- 3.2. Изследване и оценка на туристическото развитие на община Варна
 - 3.2.1. Туристическо предлагане
 - 3.2.2. Туристическо търсене
 - 3.2.3. Управление на туризма
- 3.3. Влияния на туризма върху устойчивото развитие на община Варна
- 3.4. Оценка на степента на устойчивост на община Варна като туристическа дестинация
 - 3.4.1. Оценка на устойчивото туристическо развитие на община Варна като туристическа дестинация от потребителите
 - 3.4.2. Оценка на устойчивото туристическо развитие на община Варна като туристическа дестинация от заинтересованите страни

Глава четвърта.

НАСОКИ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНА ВАРНА КАТО ТУРИСТИЧЕСКА ДЕСТИНАЦИЯ

- 4.1. Съвременни тенденции и перспективи за устойчиво развитие на туристическите дестинации в условия на кризи
- 4.2. Проблеми и предизвикателства пред устойчивото развитие на община Варна като туристическа дестинация
- 4.3. Направления за оптимизиране на устойчивото туристическо развитие на община Варна
- 4.4. Устойчиво управление на община Варна като туристическа дестинация

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

ПРИЛОЖЕНИЯ

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

III. КРАТКО ИЗЛОЖЕНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Глава първа. ТЕОРЕТИЧНО ИЗСЛЕДВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО ТУРИСТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ

В § 1.1. „Предпоставки за устойчиво развитие на туристическа дестинация“ е извършена систематизация и критична интерпретация на теоретичните постановки относно устойчивото туристическо развитие.

Основната цел в подпараграф 1.1.1. „Масовизация на туристическите пътувания“ е извеждане на същността и движещите сили на потребността от туризъм, проследяване на неговото развитие и еволюция във времето и открояване на онези фактори, които са допринесли за неговото утвърждаване и масовизация като *икономически*, а от там и като *социален* и *културен* феномен. Прегледът на този динамичен процес прави опит да се даде обоснован отговор на следните въпроси: как и защо този процес е станал възможен; кое или какво го е породило и съществува ли връзка между масовизацията на потребността от туризъм и други, успоредно протичащи социални, икономически и културни процеси? Отговорите на тези въпроси търсим назад във времето, основно в развитието на най-тясно свързаните с туризма дейности: *пътуване* и *гостоприемство* и пораждащите ги мотиви: „търговия, лечение, религия, спорт и развлечения“².

В исторически контекст става ясно, че от древността до днес организационните и социални форми на пътуване са динамични променливи и варират в зависимост от технологичните и демографски изменения и растящия просперитет. За разлика от тях обаче „мотивите за пътуване се оказват до голяма степен постоянни“³.

Съвременният туризъм като явление се обособява вследствие на индустриализацията и настъпилите социални промени в обществото през XIX и XX век, когато се формират и основните три предпоставки за масовизация на туристическите пътувания, а именно: (1) научно-техническият прогрес, (2) регламентиране на работното време и въвеждане на платения годишен отпуск и (3) икономическият подем и формиране на средната класа през втората половина на XX век, когато започва и същинската „туристическа експлозия“⁴ в Европа и света.

В тази част на разработката са представени са данни на СОТ и ССПТ, очертаващи експоненциалното нарастване на туризма в световен мащаб и превръщането му от индивидуална в масова потребност, като прогнозите на са, че растежът му ще продължи,

² Нешков, М., Маринов, С., Казанджиева, В. Въведение в туризма. Варна: Издателство на ИУ, 2014, с. 65.

³ Günter, W. Allgemeine Didaktik und Methodik der Studienreise. // *Handbuch für Studienreiseleiter*. München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH, 2003, S. 149.

⁴ Krippendorf, J., *Liegt im Tourismus der Keim zur Selbsterstörung?* // *Natur und Land (vormals Blätter für Naturkunde und Naturschutz)*, Band 5-6, 1977, с.164.

въпреки цикличността и кризите. За всеки икономически сектор въпросите за „границите на растежа“ играят второстепенна роля⁵, но при туризма те се намират в симбиоза и са функция на природната и социокултурната среда. Прекомерният ръст на посетителите в дадена дестинация води до пренаселеност в туристическите райони и свързаните с нея екологични проблеми, както и до промяна в начина на живот на местните общности. В този смисъл все по-актуален става въпросът: коя е границата, отвъд която ръстът се определя като „прекомерен“? Изследването е фокусирано и към съвременното явление „свърхтуризъм“ като форма на „свърхразвитие“, което не се свързва единствено с броя на посетителите в дестинацията, а преди всичко с начина на управление на нейния *носец капацитет*.

Подпараграф **1.1.2. „Динамика на туристическото потребление“** разглежда аспектите на устойчивото туристическо развитие (УТР) от гледна точка на посетителите, обособени в категорията *туристическо търсене*. От гледноточка на количествените качествени измерения на потребителското са разграничени понятията „*потребление*“ за задоволяване на физиологични нужди и осигуряване на по-добър живот и „*консуматорство*“, като като форма на свърхпотребление с непрекъснато нарастваща стойност. В развитите страни туризмът постепенно се превръща в жизнена необходимост и модата на пътуването отстъпва на необходимостта. Стига се дотам, че стандартизираният масов продукт стимулира все „по-евтини, по-ресурсоемки, по-кратки, по-чести, по-далечни и по-люксови пътувания“⁶. Считаната до този момент за „бяла“, т.е. „чиста“ туристическа индустрия, на фона на индустриалните производства, започва постепенно да акумулира и индуцира редица отрицателни ефекти, породени от масовия характер на туристическите пътувания в чувствителни крайбрежни и планински райони.

Редица автори периодизират промяната в потребителското поведение спрямо икономическата, природата и социално-културната среда от гледна точка на туриста и отговорността, която той носи като потребител на туристически стоки и услуги. Ако в зародиша на процесите може да открием осъзнатата необходимост от малка група хора за опазване на околната среда, то с течение на времето потреблението видоизменя своите характеристики в посока просперитет, здраве и качество, които се свързват с движението LOHAS⁷. То надгражда устойчивото потребление с допълнителен акцент към здравето,

⁵ Kagermeier, A., Overtourism. München: UVK Verlag, 2021, S.17.

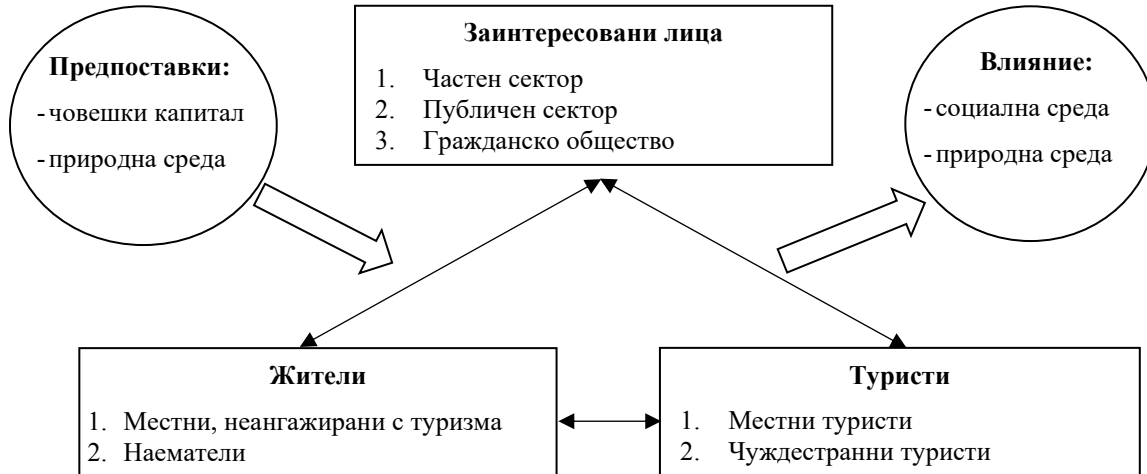
⁶ Friedl, H., Tourismsethik. Theorie und Praxis der umwelt- und sozialverträglichen Reisens, München und Wien: Profil Verlag GmbH, 2002, с.18.

⁷ Терминът „LOHAS“ (Lifestyles of Health and Sustainability) се отнася до устойчиво осъзнатите потребители и е въведен през 2000 г. от Пол Рей и Шери Андерсън чрез книгата „The Cultural Creatives. How 50 million people are changing the world“.

околната среда и социалните въпроси. Особеното е, че LOHAS не тълкува устойчивия начин на живот в смисъла на самоограничение и „правене без“, а като „осъзнато добро потребление“⁸. През 1999 г. СOT приема Голбалния етичен кодекс в туризма⁹, който разглежда отделния турист като субект, чието активно взаимодействие с останалите елементи на туристическата екосистема, е в състояние да ги видоизменя. Въвежда се понятието „устойчив турист“¹⁰ (sustainable traveler, responsible tourist).

Подпараграф 1.1.3. „Потребност от устойчиво развитие на морска туристическа дестинация“ насочва изследването към развитието на крайбрежните зони и свързаният с тях „най-масов и общодостъпен съвременен вид туризъм – рекреативен (ваканионен)“¹¹. В тази част са представени икономическите и неикономически ефекти от туристическото потребление, в т.ч. положителни и отрицателни.

На основата на “BLT”-модела (“broker-local-tourist”) на Марк Милър, Ян Айонг и Нина Хадлий са изведени елементите на „системата на крайбрежния туризъм“¹²: *заинтересовани лица (tourism brokers); жители (tourism locals) и туристи (tourists)/ посетители* и техните взаимодействия помежду им и с елементите на заобикалящата ги среда. (вж. фиг. 1)

Източник: Пак там, с. 8.

Фиг. 1 Тристълбен модел BLT - заинтересовани лица-местни-туристи

⁸ Choy, S., Feinberg, R. The LOHAS (Lifestyle of Health and Sustainability) Scale Development and Validation, Sustainability 2021, 13, 1598, p. 4.

⁹ UNWTO <https://www.unwto.org/global-code-of-ethics-for-tourism> (посетено на 03.12.2022)

¹⁰ Slocum, S., Aidoo, A., McMahon, K. The Business of Sustainable Tourism Development and Management. Oxon / New York: Routledge, 2020, p. 90.

¹¹ Нешков, М., Маринов, С., Казанджиева, В. Цит. съч., с. 56.

¹² Miller, M., Auyong, J., Hadley, N. Sustainable coastal tourism: Challenges for management, planning, and education. // In Proceedings of the 1999 international symposium on coastal and marine tourism: Balancing tourism and conservation, Washington Sea Grant Program and School of Marine Affairs, University of Washington, Seattle, WA, Oregon Sea Grant College Program, Oregon State University, Corvallis, OR, and Oceans Blue Foundation, Vancouver, BC, 2002, pp. 3–20.

В § 1.2. „Еволюция на концепцията за устойчиво туристическо развитие“ проследява процеса и основните стратегически документи по формиране на идеята за устойчивост в контекста на туристическия сектор. Появата и развитието на теорията за УР на икономиката и обществото са обективно обусловени от необходимостта да се съхранят ресурсите и да се осигури бъдещето на човечеството. Експанзията на човешките дейности постепенно започват да се представят като „бомба със закъснител“¹³ - експоненциален икономически растеж и нарастване на населението при ограничен ресурс на Земята. Според първоначалните изследвания човешката дейност не може да се реализира в състояние на неустойчивост за дълъг период от време. Веднъж нарушен, съществуващият баланс (екология – икономика – общество) ще бъде възстановен по два възможни начина: (1) чрез „управляван спад“ (налагане на нормативни ограничения) до достигане на устойчиви нива на активност или (2) чрез естествен „срив“ (криза или катаклизъм), причинен от естествената сила на „природата“ или от „пазара“¹⁴.

Търсенето на различни методи и средства за преодоляване на негативните последици от взаимодействието на човека с природата в политически контекст налагат постепенно УР като *водеща световна доктрина* в решенията и резолюциите на ООН и редица други международни организации. Взаимствано първоначално от екологичните изследвания, понятието „устойчиво развитие“ постепенно навлиза в икономическата и социална проблематика посредством редица международни политически документи. През 1983 г. ООН учредява Световната комисия по околна среда и развитие (WCED), която през 1987 г. публикува своя доклад „Нашето общо бъдеще“ (Доклад Брундтланд¹⁵). За първи път в официалната политика се систематизира УР „*като форма на напредък за задоволяване на нуждите на настоящето, без да се компрометират потребностите на бъдещите поколения*“¹⁶. Подчертава се, че икономическите, социалните и екологичните аспекти на развитието трябва да бъдат равнопоставени, а задоволяването на потребностите да се съобразява с ограничеността на ресурсите, както и с равноправието между сегашното и бъдещите поколения.

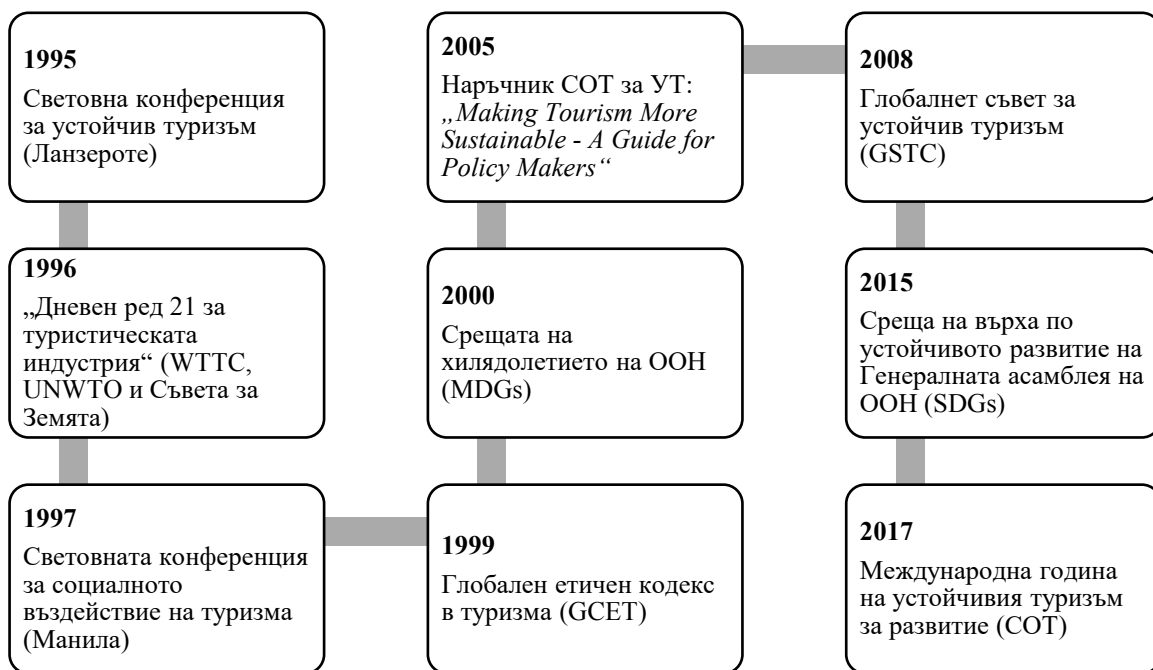
¹³ Meadows, D., Meadows, D., Randers, J., Behrens, W. The limits to growth: a report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind. New York: Universe Books, 1974, p.27.

¹⁴ Randers, J. The Real Message of The Limits to Growth, A Plea for Forward-Looking Global Policy // *GAIА - Ecological Perspectives for Science and Society*. München: Oekom Verlag, Vol. 21, 2012 Number 2, p. 103.

¹⁵ Комисията и докладът придобиват известност под името на своята председателка Гру Брундтланд (Gro Brundtland) – министър-председател на Норвегия (1981, 1986-1989, 1990-1996), генерален директор на Световната здравна организация (1998-2003), специален пратеник на ООН по изменението на климата от 2007 до 2010 г и председател на Международната комисия за опазване на околната среда и за развитие (WCED).

¹⁶ Brundtland, G. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations General Assembly Document A/42/427. 1987. (<http://www.un-documents.net/a42-427.htm> - посетено на 17.04.2023г.)

Съществен принос в осъзнаването на необходимостта от прилагане на УР като базисна предпоставка за дългосрочния просперитет на туристическата индустрия, имат многобройните инициативи на редица международни туристически и политически организации от средата на 90-години до днес. Времевата линия и основните етапи от процеса по концептуализиране на устойчивото туристическо развитие са представени във фиг. 2.

Източник: Фигурата е съставена от автора.

Фиг. 2 Еволюция на концепцията за устойчиво туристическо развитие

Направеният ретроспективен преглед на еволюцията на концепцията за УТР показва проникването ѝ във всички сфери от живота на различни териториални равнища - от глобално до локално, като водеща глобална обществено-политическа парадигма по отношение на настоящето и бъдещето. Процесът на еволюция на концепцията за УТР може да се определи като *търсене на възможна консенсусна област на противоречиви по същност, но съвместими по визия принципи и цели.*

§ 1.3. „Характеристика и съдържание на устойчивия туризъм“ разглежда ключовите аспекти на явлението УТ и неговите основни принципи, цели и елементи. В подпараграф 1.3.1. **„Същност и дефиниране на устойчивия туризъм“** основната цел е извеждането на дефиниции за понятията *„устойчиво развитие“* и *„устойчив туризъм“* и свързаните с тях същностни характеристики. От първоначална употреба до днес понятието *„устойчивост“* търпи динамично развитие, като дефинициите варират в зависимост от литературата, контекста и времето. Въведен като термин чрез немския език *„nachhaltig“* (с буквален превод *„издръжлив“*, *„жизнеспособен“*, на англ.

„sustainable“) още в началото на XVIII век, той описва принципа в горското стопанство, според който „не трябва да се изсича повече дървесина, отколкото може да израсне отново¹⁷“. В този първоначален период значението му се свежда основно до „начин за дълготрайно (постоянно) управление на ресурсите, осигуряващ краткосрочно максимизиране на печалбата¹⁸“. Впоследствие към чисто икономическия и ресурсен контекст на *устойчивостта* се добавят първоначално - екологията (опазването на околната среда) и в последствие – обществото (благоденствието в социалната и културната сфери).

По отношение на туризма, изведеният „принцип на устойчивостта“ следва да насърчава количествено ограничаване на туристическия растеж, който да бъде съобразен със специфичните природни, екологични и социални характеристики на съответния регион. В специализираната литература съществуват множество дефиниции и определения на термина „устойчив туризъм“, който в основната си част се припокриват и допълват. С изменението и промяната на общата философия на туристическото потребление и поведение, базирани на стремежа на съвременния турист за връщане назад към чистата природа, се стига до непрекъснато обогатяване на съдържанието на туризма като явление с появата на множество термини неологизми¹⁹, като напр. „тих“ (Krippendorf, 1975), „мек“ (Baumgartner, 1977), „природосъобразен“ (Falch, 1981), „алтернативен“ (Dernoï, 1981; Pompl, 1984), „екстензивен“ (Dorner, 1981), „екологично и социално съвместим“ (Kramer, 1983), „качествен“ (Fischer, 1985) и др.²⁰ В този първоначален етап на формирането на концепцията за УТ се наблюдава противопоставяне на „новите и перспективни“ форми (като „зелен“, „нежен“, „отговорен“, „разумен“, „щадящ“, „хармоничен“ и др.) спрямо „конвенционалните и остарели“ видове „твърд“, „голям“, „моноструктурен“, „стандартизиран“ и др. масов туризъм.

На база изследваните видове тълкувания и същностни характеристики на понятието, беше формулирано следното **определение за „устойчив туризъм“: форма на качествен растеж на туристическата дейност, която определя и поддържа оптимален баланс между екологична допустимост, социално-етична справедливост, културна съвместимост и икономическа ефективност,**

¹⁷ Тълковен речник на немския език: Duden – Bedeutungswörterbuch - (<https://www.duden.de/rechtschreibung/Nachhaltigkeit> - посетено на 24.06.2023г.)

¹⁸ Groeneveld, S. Unterhalt statt Nachhaltigkeit // *Nachhaltig reich – nachhaltig arm?* Frankfurt am Main: Brandes und Apsel/Südwind, 1997, p. 29.

¹⁹ Всички те допълват смисловия нюанс и могат да бъдат поставени под общия знаменател на понятието „устойчив“ (англ. „sustainable“) туризъм.

²⁰ Danz, W. Sanfter Tourismus // *Jahrbuch des Vereins zum Schutz der Bergwelt*, München: Verein zum Schutz der Bergwelt e.V., 1985, Band 50, с. 97.

съответстващ на потребностите на настоящи и бъдещи поколения и отчитащ особеностите на дестинациите и интегрираните в тях индустрии. Без да претендира за всеобхватност, дефиницията подчертава водещите аспекти на концепцията за УТР, като съчетава времевия (настояще-бъдеще) с пространствения (природа-общество-икономика) аспект на понятието от гледна точка на развитието и в контекста на съвременните научни достижения.

Подпараграф **1.3.2. „Обхват и структурни измерения на устойчивия туризъм“** разглежда отделните негови елементи и взаимовръзките между тях в различните му аспекти. **Климатът и околната среда** са едни от най-важните туристически ресурси и са в основата на водещите причини, заради които хората предприемат пътуване. В този смисъл връзката между туризма и климата е реципрочна: от една страна той е пряко засегнат от негативните климатични изменения, но от друга - допринася значително за глобално затопляне, унищожаване и загубата на биологично разнообразие. В този смисъл туристическата индустрия се разглежда едновременно като причинител и потърпевш от унищожаването на природата. Нито един туристически продукт или дестинация не биха могли да привличат успешно (т.е. печелившо) посетители, ако не създават условия за предпазване на околната среда от замърсяване. Катализатор в това отношение е самият турист, който в своите очаквания за качествени услуги и стоки на първо място поставя условието - незамърсена среда²¹. Следователно съхраняването и опазването на природните характеристики в дадена дестинация са от първостепенно значение за туризма.

Прегледът на **икономическите аспекти** на туристическата дейност насочват към редица позитивни и негативни въздействия, които характеризират неговото развитие. Той се явява важен икономически стимулатор и катализатор за редица регионални и национални икономики, като развитието му съдейства за възникването на нови секторни стопански направления, които специализират дейността и производството си според нуждите на туристическото търсене и потребление. Ползите за местната икономика е по-големи в районите с ефективни и добре развити вътрешни селскостопански и производствени сектори и клъстери. Добавената стойност и ползите от туризма допълнително се увеличават в региони, където туристическите услуги и стоки се произвеждат и управляват предимно от местни производители²².

²¹ Ракаджийска, Св. Устойчив туризъм: Концепции и възможности за развитие. // *Известия на ИУ – Варна*, №3, 1997, с. 19.

²² Meyer, D., Meyer, N., The role and impact of tourism on local economic development: A comparative study. // *African Journal for Physical, Health Education, Recreation and Dance (AJPHERD)*, Volume 21(1:1), 2015, pp. 197-214.

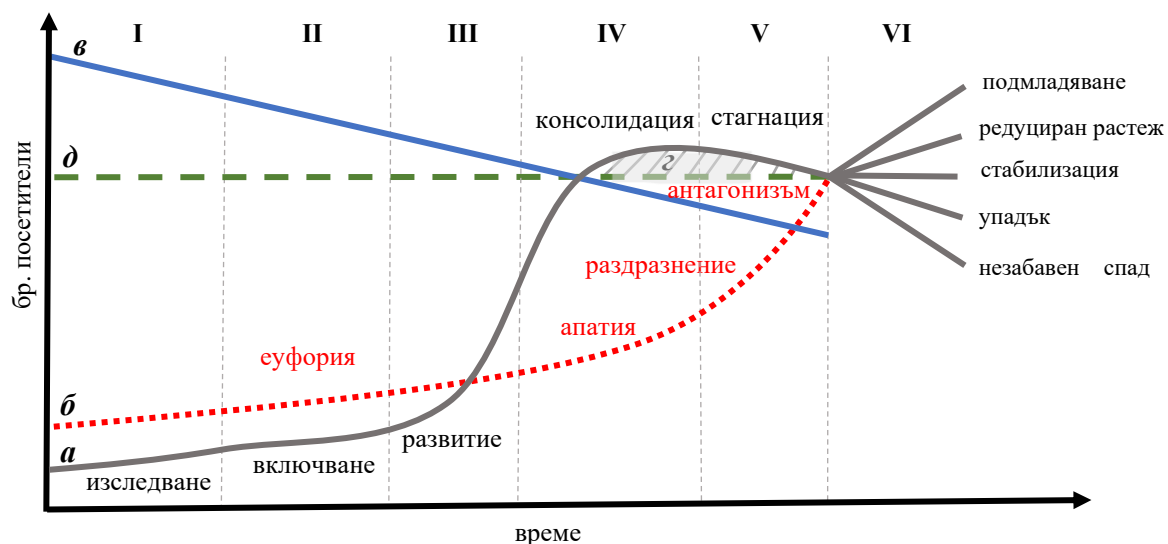
Социалните и културни аспекти на туристическата дейност са изключително сложни и комплексни и, поради характера на своите взаимодействия с останалите области, е трудно да бъдат съпоставимо измерени и оценени техните въздействия. Като социален феномен туризмът насърчава културния обмен между хората и именно това взаимодействие изгражда системата от отношения „туристи-местни жители“ с положителни и отрицателни въздействия и за двете страни. Безспорни са приносите на туризмът към социалното приобщаване, заетостта, новите форми на разделение на труда, намаляването на бедността, взаимното разбирателство, мира и др. Обществата и културите са динамични величини и са обект на множество влияния, от които туризмът е само един. Като един от световните глобализиращи фактори, той допринася значително за социалните и културни промени поради особения интерес на пътуващите към „чужди“ и „традиционни“ култури, но създава и предпоставки за културни „изкривявания“ – „акултурация“²³. Важна стъпка при дефиниране на социалните и културни измерения на туристическата дейност са формулираните през 1999 г. от СOT *10 принципа на Глобалния етичният кодекс в туризма*, които се фокусират върху правата на туристите, но не върху техните задължения. Водени от максимата "Quid leges sine moribus?" (от латински език: „Каква полза от закони, когато няма морал?“) се извеждат базисните етични и културни норми в отношенията „туристи-местни жители“, дефиниращи понятието „отговорен туризъм“.

Глава втора. МЕТОДИКА И ИНСТРУМЕНТАРИУМ ЗА УСТОЙЧИВО ТУРИСТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНСКО РАВНИЩЕ

Настоящата част на дисертационния труд се фокусира върху разработката на авторска методика и инструментариум за изследване на устойчивото развитие на туризмът на местно (общинско) равнище. § 2.1. „Съвременни модели за устойчиво туристическо развитие“ обхваща различни аспекти, свързани с принципите и практиките на устойчивия туризъм, както и иновативни подходи за балансиране на икономическите, социалните и екологичните интереси в туристическия сектор. В тяхната основа стои стремежа към извличане на ползи за обществото чрез увеличаване на положителните и ограничаване на негативните въздействия на туристическата дейност. Представяни основно като „проблеми на растежа“, количествените нараствания на туристическите пътувания в световен мащаб са систематизирани от редица учени, които разглеждат взаимовръзките на отделните елементи в туристическата система, за да се формират *съвременните модели на туристическо*

²³ Cruz, A., Oliver, M. Moving toward settlement: tourism as acculturation practice. // *European Journal of Marketing*, Vol. 51, Issue: 4, 2017, pp. 772-794.

развитие. От 60-те години на миналия век има много дискусии в изследванията на туризма относно влиянието му върху приемащите общности. Получените теории се фокусират основно върху отрицателното въздействие на големия брой туристи върху регионалното население, както и върху ландшафта и околната среда на посетените региони. На фиг.3 е визуализирана авторова интерпретация на *интегриран модел* между (а) жизнения цикъл на дестинацията на Бътлър²⁴, (б) индекса на раздразнението на Докси²⁵ и (в) степента на удовлетвореност на посетителите²⁶. Взаимодействията на елементите от трите модела се свързват пряко и с явлението (г) свръх-/прекомерен туризъм. Като възможно решение за балансиране в посока устойчиво развитие се налага определянето на оптималната граница на (г) носещия капацитет. Търсенето на баланс и пресечна точка между посочените до тук променливи се свързва с водещата роля на управлението и институциите (вж. фиг. 3).

Легенда:

- а) ————— жизнен цикъл на дестинацията (TACE - Tourism Area Cycle of Evolution);
- б) индекса на раздразнение на местните жители (Doxey's Irridex - Doxey's irritation index model);
- в) ————— индекс на удовлетвореност на туристите (Tourist Satisfaction Index);
- г) // // // // свръхтуризъм (Overtourism);
- д) - - - - - носещ капацитет (TCC - Tourism Carrying Capacity)

Източник: Фигурата е съставена от автора по моделите на Докси (1975) и Бътлър (1980).

Фиг. 3 Линеен интегриран модел на развитие на туристическа дестинация

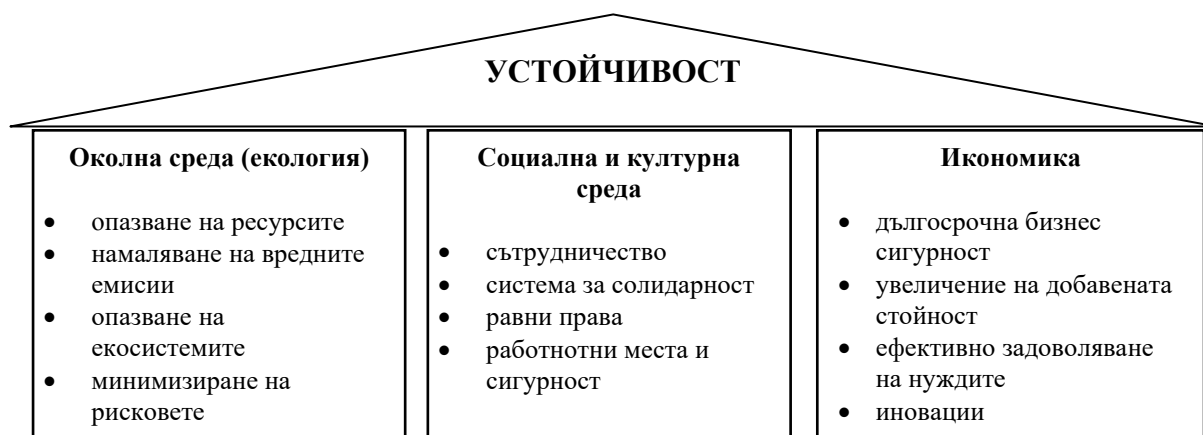
Броят на туристите по време и място, т.е. „насищането“ се представя в обратно пропорционална зависимост спрямо тяхната удовлетвореност. Съпоставянето на количествени спрямо качествени променливи създават концептуални трудности при

²⁴ Butler, R. The Concept of a Tourist Area Cycle of Evolution: Implications for Management of Resources. // *Canadian Geographer*, Vol. 24, Issue: 1, 1980, pp. 5-12.

²⁵ Doxey, G. When enough's enough: The natives are restless in Old Niagara. // *Heritage Canada*, Vol. 2, 1975, pp. 26-27.

²⁶ Khan, M. A. A., Hashim, H. Tourist Satisfaction Index for Tourism Destination, Integrating Social Media Engagement into the European Customer Satisfaction Index: A Conceptual Paper. // *International Journal of Research in Business and Social Science*, Vol. 10, Issue: 9, 2020, pp. 72-90.

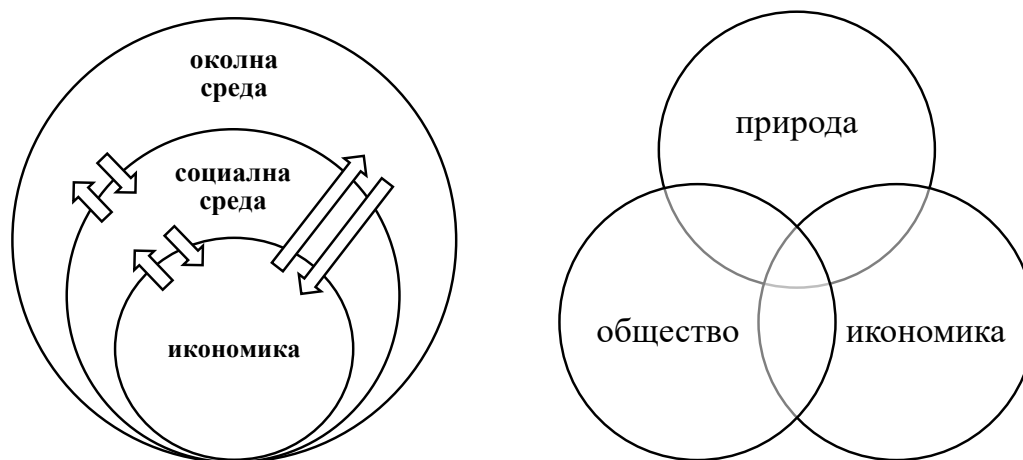
определянето на релевантни индикатори за тяхното измерване, породени от индивидуалността на екосистемите и от сложния и комплексен характер на протичащите в тях процеси. След като Комисията Брундтланд приема доклада „Нашето общо бъдеще“ (1987 г.) основният акцент в моделите на УТР постепенно се прехвърля от туристическата индустрия и туристите към сферата на планиране и управление. Широка популярност при концептуализирането на този процес придобива т.нар. „тристълбен модел“ („тройна ефективност“) за устойчиво развитие (на англ.: *Triple Bottom-Line, TBL* или *3BL*; на немски: *Drei-Säulen-Modell*), който намира своето пряко приложение и в туризма. (вж. фиг. 4)

Източник: Фигурата е съставена от автора на база доклада „Нашето общо бъдеще“ (1987 г.).

Фиг. 4 Тристълбен модел на устойчиво развитие

На теория трите ключови области са балансирани, но е възможно да се допусне, че потенциални загуби (щети, компромиси) в една от тях могат, ще компенсирани от друга. На тази основа се формират концепциите *силна* и *слаба устойчивост*. (вж. фиг. 5).

А. Силна устойчивост (интегративен модел)

Б. Слаба устойчивост (балансиран модел)

Източник: Адаптирано по: **Slocum, S., Aidoo, A., McMahon, K.** The Business of Sustainable Tourism Development and Management. Oxon / New York: Routledge, 2020, p. 10-11.

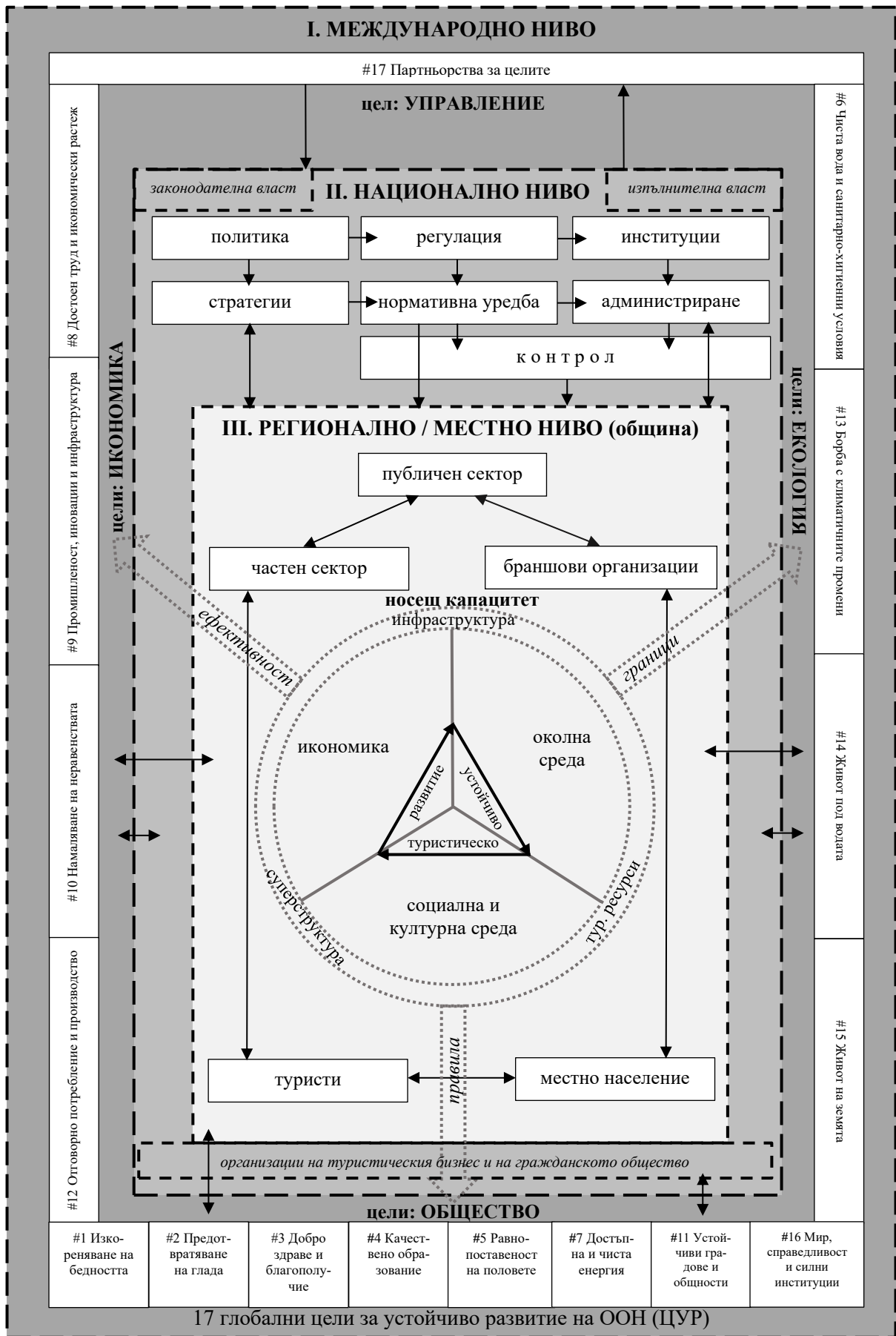
Фиг. 5 Модел на силна и слаба устойчивост

Интегративният модел „силната“ устойчивост (фиг. 5.А) поставя в йерархична вертикална зависимост съставните ѝ елементи: икономика-общество; общество-природа и икономика-природа, които са допълващи се, но не и взаимнозаменяеми. В този случай *екологията* се разглежда като дългосрочна икономика. От тази гледна точка въпросът за екологичната устойчивост играе водеща роля спрямо останалите. Концепция „слаба“ устойчивост (фиг. 5.Б) търси в по-голяма степен възможния баланс между икономическа, екологична и социална сфери и може да бъде тълкуван чрез *закона за трибологията*²⁷, съгласно който „ако две системи са в конюнкция, то общата им част ще притежава признаци на трета система“. В елементите на УТР наблюдаваме пряка връзка между природни, социални (културни) и икономически елементи. Всеки един от тях може да функционира като самостоятелна система, със собствена логика и характеристики, но в процеса на реализация на туристическата дейност отделните им елементи се интегрират и взаимодействат, образувайки съвършено нова система.

Тенденциите в развитието на туризма и динамичната среда в търсенето и предлагането, оказват пряко влияние върху промяната и еволюцията на отделните модели на УТР. Прави впечатление, че в своята същностна характеристика моделите си приличат по съставните елементи като основната разлика може да бъде открита предимно във взаимовръзките и йерархия на техните компоненти. В този смисъл представените модели на УТР не определят състояние на хармония в една дестинация, а описват един непрекъснат и динамичен процес, който има за цел да балансира експлоатацията на ресурсите, посоката на инвестициите, ползите за туристите и местното население. Дългосрочната му перспектива е пряка функция на отговорността на всяка една от заинтересованите страни като с особена тежест може да бъде посочена регулативната роля на държавата и институциите. Именно те следва да конкретизират абстрактните глобални принципи и цели в измерими локални дейности и инициативи. Това формира образуването на сложен комплекс от взаимоотношения, които изграждат съвременните модели на УТР.

В § 2.2. „Концептуален модел за устойчиво развитие на туризма на общинско равнище“ е направен опит да бъде изграден образец за УТР на местно ниво (община) като се вземе предвид *глобалния характер на туризма* като икономическа дейност на неговата *локална същност* като социален феномен. Моделът се отличава с триизмерност и комплиментарност, поради тясната взаимовръзка между поставените цели на международно ниво и техните локални/местни проекции за реализация. (вж. фиг. 6)

²⁷ Интердисциплинарна наука, изучаваща процесите на триене и взаимодействието в зоните на контакта.

Източник: Фигурата е съставена от автора.

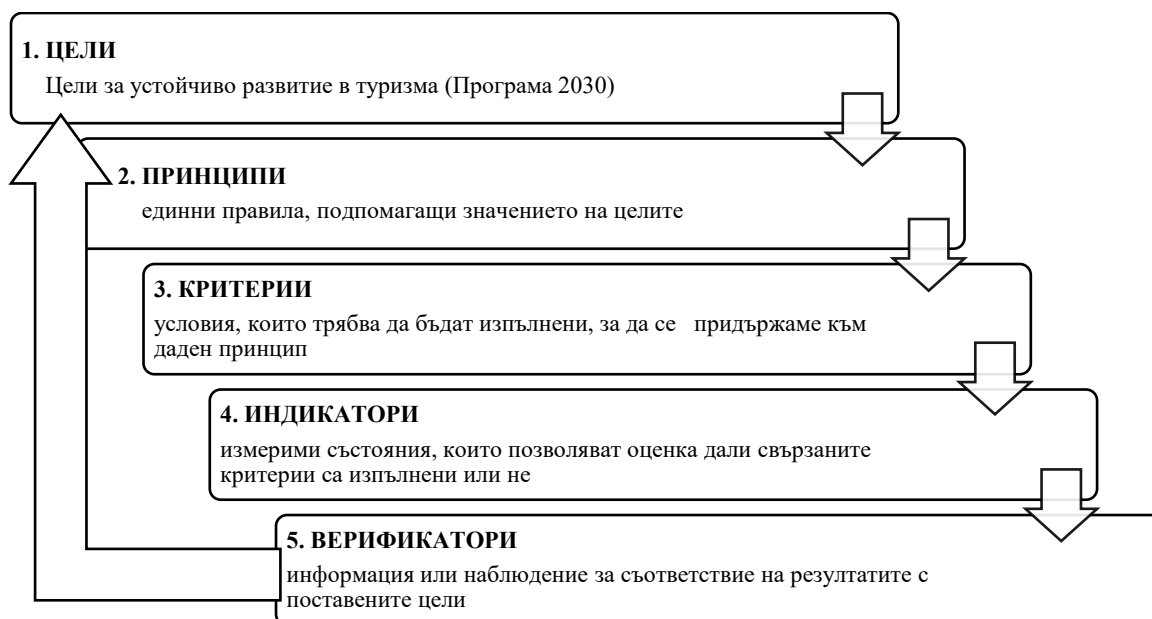
Фиг. 6 Системен концептуален модел за устойчиво развитие на туризма на общинско равнище

При конструирането на модела са взети предвид характеристиките на съставляващите го елементи и ролята, която те имат, за формирането на възможните връзки и въздействия. Следвана е основната цел за универсалност и приложимост на системата, базирана на глобални цели и локална реализация.

В **международен план (I)** се залагат стратегическите цели и приоритети, по които се търси дългосрочен консенсус за бъдещо развитие. Макрорамката е формирана от *17-те глобални цели за УР на ООН (Програма 2030)*, групирани в отделните направления: *икономика, екология, общество и управление*. Общовалидните стратегически цели кореспондират и служат като ориентир за дейността и функциите на всички свързани елементи надолу по веригата. На **национално ниво (II)** УТР се свързва с дейността на основните субекти на управление: *органите на законодателната, изпълнителната власт и организациите на туристическия бизнес и на гражданското общество*. Централно място заемат елементите на **регионално/местено ниво - община (III)**, структурирани в следните групи: *а) обекти на управление: туристи, местно население, браншови организации, публични институции, частен сектор (туристическа индустрия); б) носещ капацитет: туристически ресурси, инфра- и суперструктурата; в) ядро на УТР: (1) икономика, (2) околна (природна), (3) социална и културна среда*. Взаимодействието им и постигането на синхрон между тях е възможно при спазването на водещите принципи за *ефективност* (при икономиката), *допустими граници* (на околната/природната среда) и *правила* (за социална и културна среда), които кореспондират със зададените на международно ниво глобални цели за развитие.

От научна гледна точка моделът е предназначен за изследвания в областта на мениджмънта на дестинации и е приложим при разработването на концепции и програми за развитие на туризма в отделни региони и общини. Степента на неговата практико-приложност зависи до голяма степен от анализа и оценката на туризма в определената дестинация.

§ 2.3. „Разработване на методика и изследователски инструментариум за оценка на устойчивото туристическо развитие на общинско равнище“ насочва изследването към подбор на подходящите инструменти за установяване на състоянието и проследяване на тенденциите на развитие при различните аспекти на устойчивост. Процесът по конкретизиране на абстрактните глобални (1) *цели* през призмата на отделни (2) *принципи* и (3) *критерии* се реализира, чрез система от (4) *индикатори* за мониторинг и оценка и последваща (5) *верификация* за съответствие с поставените цели. Фиг. 7. илюстрира йерархията и последователността при „локализирането на глобалните тенденции“ и „глобализирането на местните особености“.

Източник: Адаптирано по: Програмата за природни ресурси и етична търговия, 2002²⁸.

Фиг. 7 Пътна карта: цели и резултати

На тази основа е предложена Система от индикатори за устойчивото туристическо развитие в дестинация – община, която обхваща следните области: а) управление – 2 критерия и 5 индикатора, свързани с управленската структура, ангажираността на заинтересованите страни и управлението на дестинацията; б) икономика - 3 критерия и 17 индикатора - увеличаване на икономическите ползи и социално благополучие на местната общност; в) социална и културна сфера - 5 критерия и 14 индикатора по отношение на опазването на културното наследство, идентичността и посещението на туристическите обекти; г) екология и опазване на околната среда - 6 критерия и 18 индикатора в сферите на опазване на природната среда, управлението на ресурсите, отпадъците и вредните емисии. (вж. Таблица 1)

Таблица 1 Система от индикатори за устойчивото туристическо развитие в дестинация - община

Раздел	Критерий	Код	Индикатор	мерна единица
А) УПРАВЛЕНИЕ	А.1 Политика за устойчиво туристическо развитие	A.1.1	Стратегия за управление на дестинацията и план за действие	да/не
		A.1.2	Наличие на система за мониторинг и оценка на туристическото развитие	да/не
		A.1.3	Дял на туристическа такса от събраните местни данъци и такси	%
	А.2 Корпоративно ангажиране и устойчивост	A.2.1	Дял на туристическите предприятия в дестинацията, участващи в допитванията при разработването на стратегиите за развитие на туризма	%
		A.2.2	Дял на туристическите предприятия, които използват доброволно сертифициране за и/или корпоративна социална отговорност	%

²⁸ National Resources Institute - *What are criteria, indicators & verifiers?* NRET Theme Papers on Codes of Practice in the Fresh Produce Sector, №3, London, 2002. (<http://projects.nri.org/nret/TP3.pdf> - посетено на 29.03.2024г.)

Б) ИКОНОМИКА	Б.1 Принос на туризма в местната икономика	Б.1.1	Относителен дял на туризма към икономиката в дестинацията	%
		Б.1.2	Дял на местно произведените храни, напитки, стоки и услуги, доставени от туристическите предприятия на дестинацията	%
	Б.2 Туристическо предлагане в дестинацията	Б.2.1	Категоризирани места за настаняване	бр.
		Б.2.2	Дял на категорийната структурата по видове места за настаняване	%
		Б.2.3	Легла в местата за настаняване	бр.
		Б.2.4	Реализирани нощувки	бр.
		Б.2.5	Приходи от нощувки	лв.
		Б.2.6	Среден престой	дни
		Б.2.7	Средна заетост на легловата база (на годишна база)	%
		Б.2.8	Приход от един пренощувал турист	лв.
		Б.2.9	Приход от 1 нощувка	лв.
	Б.3 Туристическо търсене в дестинацията	Б.3.1	Пренощували лица - туристи	бр.
		Б.3.2	Посетители в туристическите обекти - музеи, атракциони и др.	бр.
		Б.3.3	Съотношение между вътрешно и чуждестранно туристическо търсене	%
		Б.3.4	Индекс на удовлетвореността	%
		Б.3.5	Индекс на повторното потребление	%
		Б.3.6	Индекс на сезонните колебания	%
	В) СОЦИАЛНА И КУЛТУРНА СФЕРА	В.1 Обществено/ социално въздействие	В.1.1	Брой туристи на 100 жители в общината
В.1.2			Дял на заетите в туристическия сектор	%
В.1.3			Процент жители, които оценяват положително развитието на туризма в дестинацията	%
В.1.4			Обществен имидж (позитивни/негативни публикации в медиите)	+/-
В.2 Здраве и безопасност		В.2.1	Брой лекари на 10 000 души население в общината	бр.
		В.2.2	Брой лекари на 10 000 туристи през върховия сезон на натоварване в дестинацията	бр.
		В.2.3	Ниво на престъпност по време и извън туристическия сезон	степен
В.3 Равенство между половете		В.3.1	Съотношение мъже / жени, заети в туристическия сектор	%
В.4 Достъпна среда		В.4.1	Дял на стаите в местата за настаняване, достъпни за хора с увреждания	%
		В.4.2	Дял на превозните средства от обществения транспорт, които е достъпни за хора с увреждания	%
		В.4.3	Дял на туристическите атракции, които са достъпни за хора с увреждания	%
В.5 Опазване на културното наследство и местната идентичност		В.5.1	Наличие на механизми за използване на приходите от туризъм в подкрепа на опазването на културните ценности	да/не
		В.5.2	Дял от събитията в дестинацията, които са фокусирани върху традиционната/местната култура и наследство	%
		В.5.3	Дял от посетителите, които се съобразяват с местните културни и религиозни обичаи	%
Г) ЕКОЛОГИЯ И ОКОЛНА		Г.1 Мобилност	Г.1.1	Дял на туристите, които използват природосъобразни видове транспорт, за да пристигнат до дестинацията
	Г.1.2		Дял на туристите, които използват природосъобразни видове транспорт за придвижване в и около дестинацията	%

		Г.1.3	Средно пътуване (км) на туристи от дома до дестинацията	км.
		Г.1.4	Среден въглероден отпечатък (CO ₂) на турист, пътуващ от дома до дестинацията	кг.
	Г.2 Управление на отпадъците	Г.2.1	Производство на отпадъци на един турист в дестинацията на ден	кг.
		Г.2.2	Производство на отпадъци на един местен жител на ден	кг.
		Г.2.3	Дял на туристическите предприятия, прилагащи разделно събиране на отпадъците	%
	Г.3 Управление на водите	Г.3.1	Дял на обхванатите и третираните отпадни води	%
		Г.3.2	Качество на водата в зоните за къпане и практикуване на туризъм	степен
		Г.3.3	Качество на водата от водопреносната мрежа	степен
		Г.3.4	Среден разход на вода на един местен жител на ден	литра
		Г.3.5	Среден разход на вода на един турист на ден	литра
	Г.4 Потребление на електроенергия	Г.4.1	Среден разход на електроенергия на един местен жител на ден	кВтч
		Г.4.2	Среден разход на електроенергия на един турист на ден	кВтч
		Г.4.3	Дял на използвана електроенергия от възстановими източници	%
		Г.4.4	Дял на туристическите предприятия, използващи електроенергия от възобновяеми източници	%
	Г.5 Опазване на природата и биоразнообразието	Г.5.1	Дял на защитените природни зони на територията на общината	%
	Г.6 Носещ капацитет	Г.6.1	Физическо пространство за 1 турист на плажната ивица в период на върхово натоварване	м ²

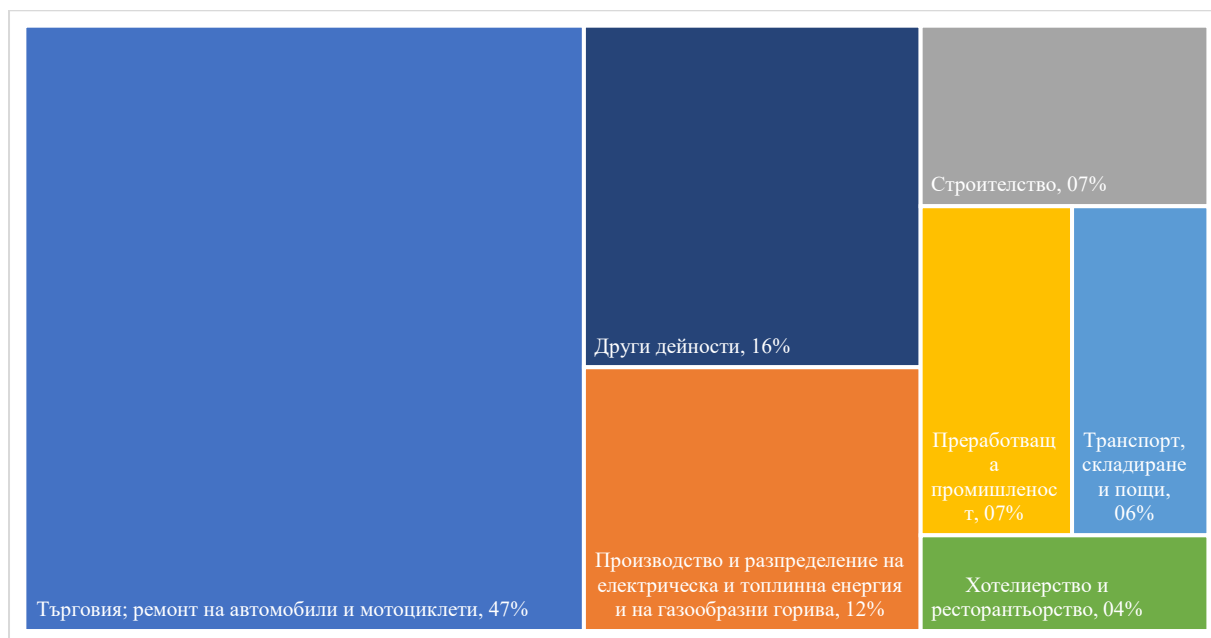
Източник: Таблицата е изготвена от автора.

За събиране и анализиране на данните, необходими за приложение в *Система от индикатори за устойчивото туристическо развитие в дестинация – община*, използваме данни от НСИ, местните структури на изпълнителната власт – областна и общинска администрация и свързаните с тях териториални звена, имащи отношение към туризма и публичните регистри на Министерството на туризма. На основа на направено теренно проучване и проведени анкети с представители на всички заинтересовани страни: администрация и други институции, представени на туристическия бизнес в общината, браншови организации, туристи и местни лица, са изготвени заключения, които намират своето приложение в създадената система от индикатори.

Глава трета. АНАЛИЗ И ИЗСЛЕДВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО ТУРИСТИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНА ВАРНА

В настоящата глава насочваме изследването на *туристическата дестинация* към административните граници на община Варна и извършваме анализ и оценка на характеристиките на природните, антропогенни ресурси, социално-икономически и демографски условия в дестинация Варна.

Прегледът в § 3.1. „Условия и фактори за туристическо развитие на община Варна“ включва: 3.1.1. „Обща характеристика и оценка на природните ресурси“, 3.1.2. „Обща характеристика и оценка на антропогенните ресурси“ и 3.1.3. „Оценка на социално-икономическите и демографските условия“. Ролята на туризма в икономическата структура е силно диверсифицирана със значителен превес на услугите (72%) спрямо относителния дял на първичния (3%) и вторичния (25%) икономически сектори. Туристическата индустрия спомага и ускорява икономическото развитие на интегрираните сектори: търговия, енергетика, строителството, преработваща промишленост, транспорт и комуникации, култура, спорт, развлечения, образование и др. Фиг. 8 визуализира обобщения на отделните секторни направления без да да отчита приноса на туризма при всяко едно от тях.

Източник: Изчисления на автора по данни на НСИ.

Фиг. 8 Нетни приходи от продажби на нефинансовите предприятия в община Варна за 2022 г. по икономически дейности (отн. дял в %)

В § 3.2. „Изследване и оценка на туристическото развитие на община Варна“ е извършен преглед на съдържателните характеристики на туризма в община Варна чрез представяне на основните индикатори на туристическо развитие, състоянието и динамиката на специализираната суперструктура, нейната ефективност и натовареност: 3.2.1. „Туристическо предлагане“ и 3.2.2. „Туристическо търсене“. В анализа използваме данни за десетгодишен период от 2014 до 2023 г., основно от НСИ на ниво община с включени град Варна, кк „Златни пясъци“ и к.к. „Св. Св. Константин и Елена“. Съгласно методиката на Статистическия институт, данните обхващат всички места за настаняване (МН) с 10 и повече легла, което позволява да бъде изведена *централната*

тенденция в наблюдаваните параметри. Получената извадка съдържа всички особености и възпроизвежда структурата на генералната съвкупност, като се отличава с висока степен на репрезентативност по отношение данните за легловата база на територията на община Варна. За нуждите на анализа използваме също и данни от Единната система за туристическа информация (ЕСТИ), Националния туристически регистър (НТР) и Община Варна.

Наблюдаваният период се характеризира с висока степен на динамика на показателите заради редица външни (икономически кризи, пандемия, геополитика) и вътрешни фактори (конкурентоспособност, пазарна среда и др), като данните в таблица 2 показват, че пиковите показатели от 2018 и 2019 г. все още не са достигнати в абсолютни стойности.

Таблица 2 Дейност на местата за настаняване в община Варна

Година	МН (бр.)	Легла (бр.)	Легла-денонощия	Пренощуващи лица (бр.)	Реализ. нощувки (бр.)	Приходи от нощувки (хил. лв.)	Среден престой (дни)	Средна експлоатационна заетост	Приход от пренощувал турист (TRevPEС)	Приход от 1 нощувка
2014	280	54 114	9 790 831	790 744	4 053 534	204 636	5.1	41%	259 лв	50 лв
2015	278	57 357	9 876 522	840 109	4 097 665	211 569	4.9	41%	252 лв	52 лв
2016	297	57 807	10 669 774	1 014 759	5 059 435	260 105	5.0	47%	256 лв	51 лв
2017	301	59 512	10 924 595	1 016 300	4 996 653	284 101	4.9	46%	280 лв	57 лв
2018	301	60 868	11 243 975	1 101 344	5 186 434	303 129	4.7	46%	275 лв	58 лв
2019	307	60 268	11 241 637	1 122 325	4 980 494	299 902	4.4	44%	267 лв	60 лв
2020	255	45 428	6 360 373	482 518	1 725 442	100 587	3.6	27%	208 лв	58 лв
2021	262	50 738	7 783 830	745 675	3 018 149	208 343	4.0	39%	279 лв	69 лв
2022	263	53 773	9 222 677	936 035	3 740 626	287 220	4.0	41%	307 лв	77 лв
2023	270	55 640	9 887 559	1 071 428	4 271 853	355 145	4.0	43%	331 лв	83 лв

Източник: Таблицата е съставена от автора с изчисления по данни на НСИ.

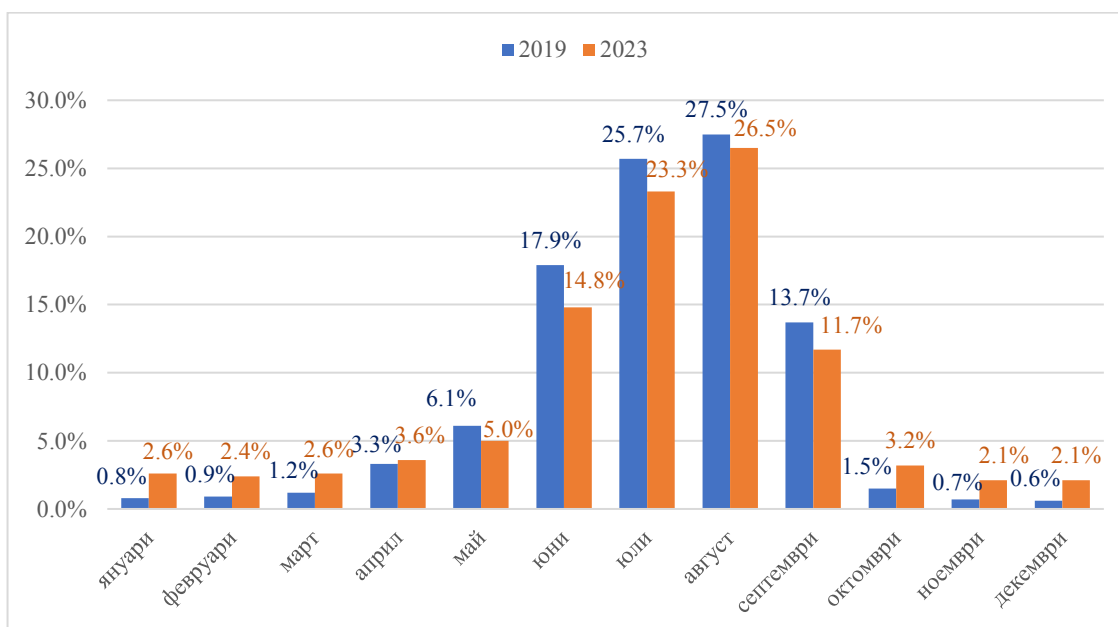
По отношение на категорийната структура се наблюдава превес в относителния дял на легловия капацитет от 4 и 5 звезди. Тенденциите, които се проследяват в наблюдавания период 2014 – 2023 г., са свързани със значителни инвестиции в модерна и съвременна хотелиерска суперструктура, което води до нарастване на МН от високия клас 4 и 5 звезди с +2,6% и преструктуриране на легловия капацитет по категория: при 1 и 2 звезди -6,5%, 3 звезди -23,8%, а при 4 и 5 звезди +18,1%. (вж. таблица 3).

Таблица 3 Категорийна структура на МН в община Варна през 2014 и 2023 г.

година	2014				2023				Δ МН	Δ легла
	категория	МН (бр.)	в %	легла (бр.)	в %	МН (бр.)	в %	легла (бр.)		
1 и 2 звезди	105	38%	8,454	16%	105	39%	7907	14%	0.0%	-6.5%
3 звезди	99	35%	14,811	27%	87	32%	11290	20%	-12.1%	-23.8%
4 и 5 звезди	76	27%	30,849	57%	78	29%	36443	65%	2.6%	18.1%
Σ	280		54,114		270		55,640		-3.6%	2.8%
Отн. дял от страната (%)	8,9%		17.2%		6.7%		15.5%			

Източник: Изчисления по данни на НСИ.

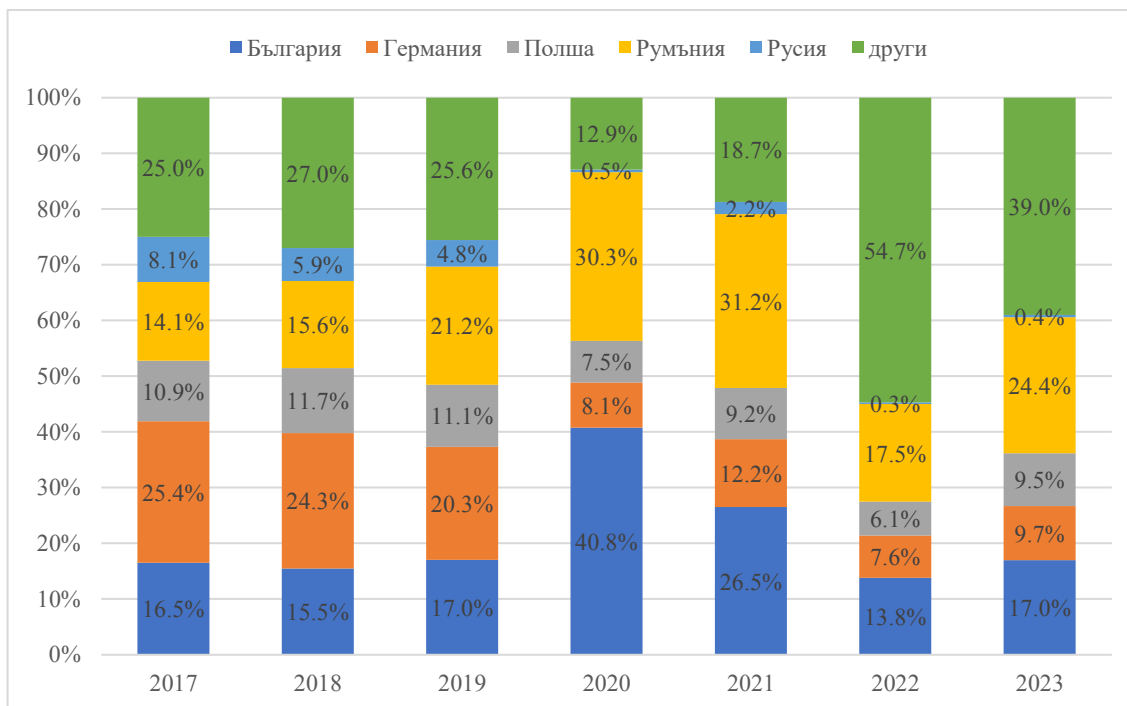
Туристическото търсене към Варна се отличава със силно изразена *сезонност* в рамките на една календарна година. Интерес представляват данните за реализирани нощувки по месеци през 2019 и 2023 г. (вж. фиг. 9). В периода преди пандемията от Ковид-19 близо 85% от всичките нощувките през годината в дестинацията се реализират в месеците юни, юли, август и септември, като само през юли и август делът на нощувките е повече от половината от общия обем за цялата година - над 53,2%. До голяма степен това се дължи на моноструктурния характер на регионалния туристически продукт, чиито основен елемент е преди всичко летният ваканционен туризъм за сметка на други алтернативни видове и форми. Въпреки силно изразената сезонност, през 2023 г. се наблюдава тенденция към плавно балансиране на обема нощувки, като през неактивните туристически месеци от октомври до април се наблюдава увеличени повече от два пъти.

Източник: ЕСТИ и Община Варна

Фиг. 9 Динамика на реализираните нощувки в МН в община Варна

Прегледът на водещите емитивни туристически пазари подчертава диференцирания характер на пазарната среда в дестинацията с водещото значение на 3 международни пазара – Румъния, Германия и Полша. Заедно с вътрешния български пазар, те формират над 2/3 от общия обем на нощувките в дестинацията. Развитието на нови и перспективни пазари подобрява диверсификацията като стратегия за постигане на устойчивост в развитието на туризма. (вж. фиг. 10)

Източник: ЕСТИ и Община Варна

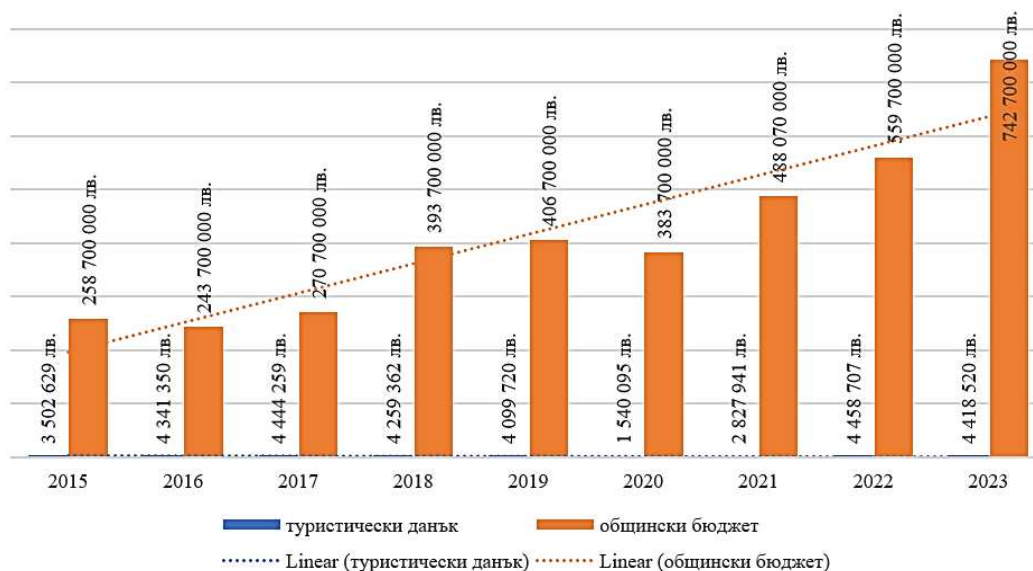
Фиг. 10 Динамика на относителните дялове на основни емитивни пазари в община Варна по брой реализирани нощувки по години

Подпараграф 3.2.3. „Управление на туризма“ представя мениджмънта на туристическата дейност в дестинация Варна като пряка функция на взаимодействието на туристическите субекти на управление на местно равнище. Стратегическите цели и оперативни задачи на местно ниво в дестинацията се финансират основно от събрания туристически данък в Община Варна. Съгласно чл. 56., т.1 и т.2. от Наредбата на ОбС Варна за определяне размера на местните данъци на територията на Община Варна²⁹, туристическият данък е определен както следва: за категоризирани места за настаняване – клас "А" и клас "Б" - категория 1 и 2 звезди – 0,50 лв. за нощувка, категория 3 звезди – 0,60 лв. за нощувка, категория 4 звезди – 0,90 лв. за нощувка, категория 5 звезди – 1,40 лв. за нощувка и клас "В" – 0,50 лв. за нощувка. Според българското законодателство „данъчно задължени лица са лицата, предлагащи нощувки³⁰“, следователно следва да съществува висока степен на корелация и правопрпорционалната зависимост между обема на реализираните нощувки и събрания туристически данък в Общината. Между тях обаче не се наблюдава пряка причинно-следствена връзка поради наличието на допълнителни фактори: гъвкава данъчна политика, „сива икономика“, контрол, ефективност на събирането на приходите и др. За последното десетилетие общинският

²⁹ Общински съвет Варна - Наредба на ОбС Варна за определяне размера на местните данъци на територията на Община Варна (<https://varna.obshtini.bg/doc/345772> - посетено на 29.08.2024 г.)

³⁰ Режимът на облагане с туристически данък е регламентиран в чл. 61р - 61т от Закона за местните данъци и такси (<https://lex.bg/laws/ldoc/2134174720> - посетено на 29.08.2024 г.)

бюджет нараства близо три пъти (от 259 млн.лв. през 2014 г. до 743 млн.лв. през 2023 г.), докато събрания туристически данък варира в близко стойности около 4 млн. лв. (вж. фиг. 11). На теория разрастващият се туристически бизнес е фактор за нарастването на приходите на общината и увеличаването на общинския бюджет, в т.ч. и чрез акумулирането на по-голям обем туристически данък, което не се наблюдава в дестинация Варна.

Източник: Фигурата е изготвена от автора по публични данни от Община Варна.

Фиг. 11 Общински бюджет и туристически данък в Община Варна

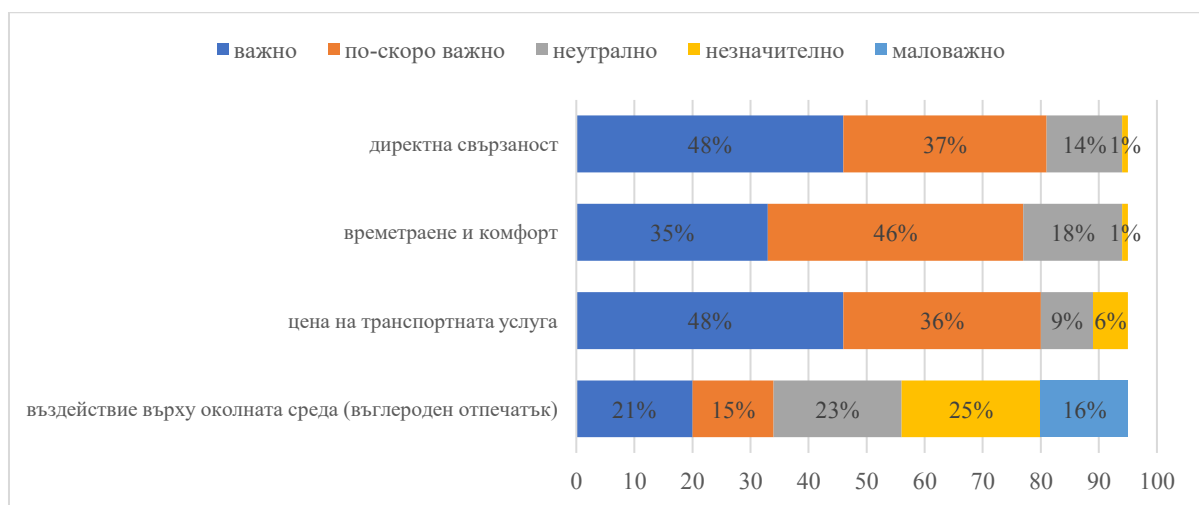
В § 3.3. „Влияния на туризма върху устойчивото развитие на община Варна“ са представени под формата на SWOT анализ вътрешните и външните за община Варна фактори, влияещи пряко и косвено върху процесите на УТР. *Силните* (strengths) и *слабите страни* (weaknesses), *възможностите* (opportunities) и *заплахите* (threats) представяме от перспективата на техните положителни и отрицателни екологични, икономически, социални и културни аспекти.

В § 3.4. е извършена „Оценка на степента на устойчивост на община Варна като туристическа дестинация“, която се базира на *анкетен метод*, фокусиран върху две групи респонденти: а) потребителите с техните очаквания, нагласи и впечатления от дестинацията и б) заинтересованите страни - хотелиери, туроператори, туристически агенции, браншови организации, институции и учебни заведения.

Подпараграф 3.4.1. „Оценка на устойчивото туристическо развитие на община Варна като туристическа дестинация от потребителите“ се фокусира към изследване на отношението на посетителите към елементите на модела за устойчиво туристическо развитие в дестинация Варна. Анкетното проучване сред туристите е реализирано в периода август-октомври 2023 г. в селектирани места за настаняване на

територията на община Варна, както и в Туристическия информационен център на града. В него участват общо 95 респондента, от които 15% са от България, 14% от Германия, по 11% от Великобритания и Белгия и др. Средностатистическият профил на посетителя в дестинация Варна съгласно анкетното проучване може да бъде определен като: *над 40-годишен европейски турист, чиито водещ мотив за посещение е рекреацията, ангажиран предимно в частния и по-малко на публичния сектор и среден доход до 2000 евро на месец.*

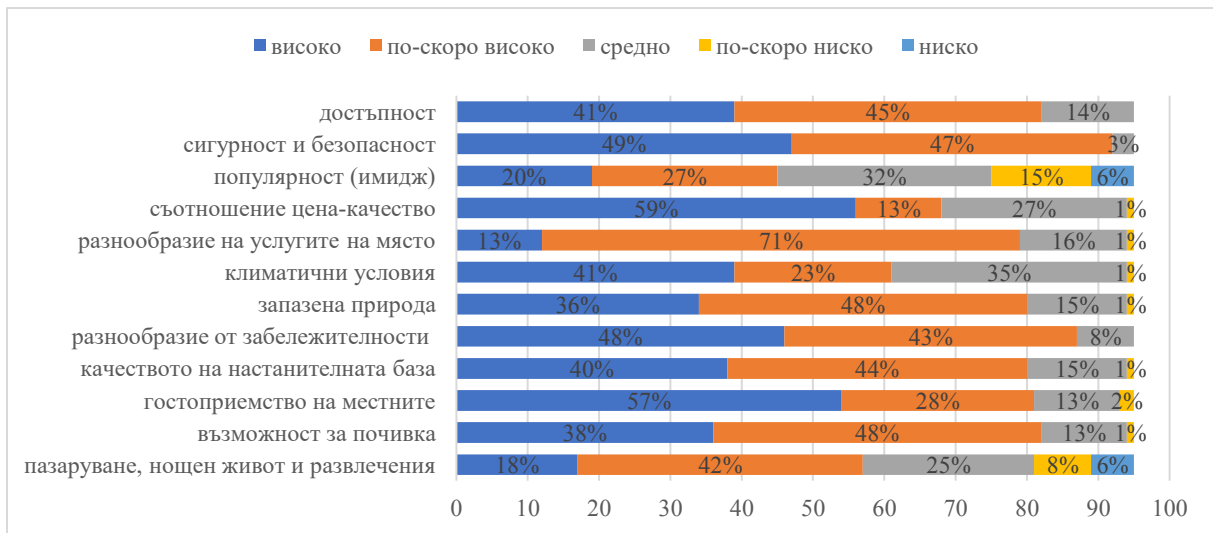
По отношение на „транспортната достъпност“ с *най-високо значение при взимането на решение за начина на пътуване* до дестинация Варна се определя „директната свързаност“ и „цента на транспортната услуга“ – за 48% от анкетираните, докато „времетраенето и комфорта“ се оценяват като по-маловажни с 46%. Впечатление прави отношението върху „въздействието върху околната среда“, където за почти половината от анкетираните въглеродният отпечатък като количество CO₂ има „неутрално“ (23%) и дори „незначително“ (25%) влияние при избора на вид транспорт. (вж. фиг. 12)

Източник: Фигурата е изготвена от автора.

Фиг. 12 Фактори при взимането на решение за начина на пътуване до дестинация Варна

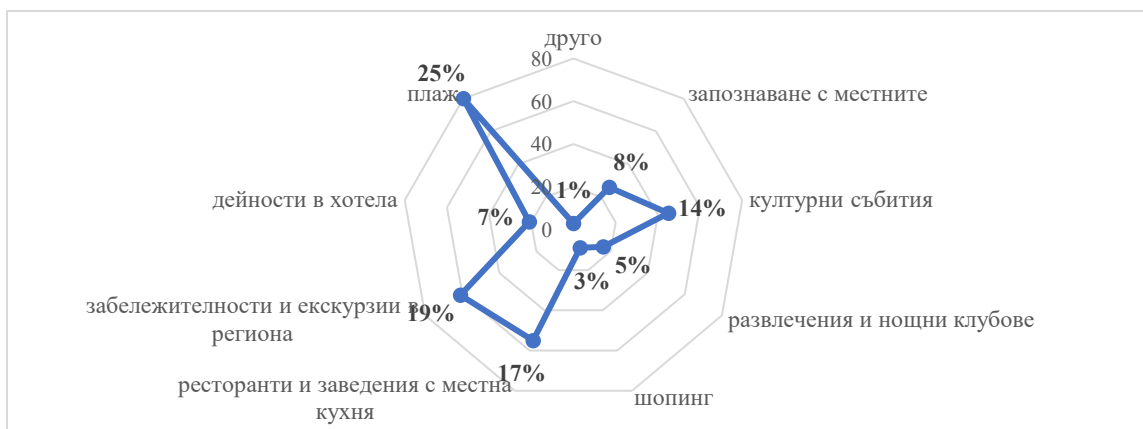
Водещите факторите при избора на дестинация Варна са: „съотношението цена-качество“ и изгодните оферти (57%), „гостоприемството на местните“ (57%), „сигурността и безопасността“ (49%) и „разнообразието от забележителности“ (48%). „Популярността“ (имиджа) и възможностите за „пазаруване, нощен живот и развлечения“ не са решаващи при формиране на избора за туристическо посещение във Варна. (вж. фиг. 13)

Източник: Фигурата е изготвена от автора.

Фиг. 13 Факторите, влияещи при избора на дестинация Варна

Любимите *активности на туристите през свободното време във Варна* е посещението на „плаж“ (25%), разглеждането на „забележителности и екскурзии в региона“ (19%) и „ресторанти с местна кухня“ (17%). Дейностите в хотела, нощния живот и шопинга са с по-ниски стойности. (вж. фиг. 14)

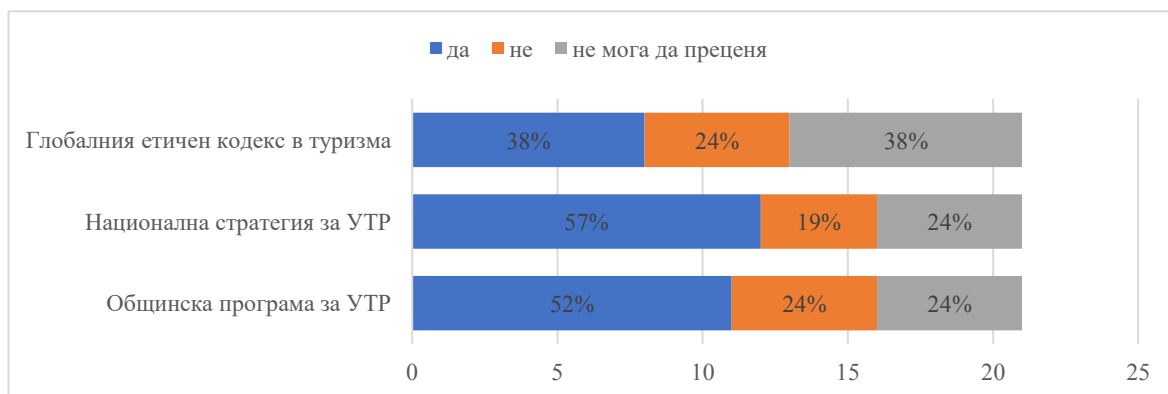

Източник: Фигурата е изготвена от автора.

Фиг. 14 Активности за свободното време

В подпараграф 3.4.2. е извършена „Оценка на устойчивото туристическо развитие на община Варна като туристическа дестинация от заинтересованите страни“. чрез метода „анкетно проучване“ в периода от септември до ноември 2023 г. Обектите на изследване са селектирани на случаен принцип, като целта е била висока репрезентативност и обхват на основните действащи лица в планирането и управлението на туризма на ниво дестинация. То включва общо 21 респондента, които са представители на: институции (38%), хотелиери (24%), туроператори и туристически агенции (14%), обекти на посещение - музей, атракциони и др. (10%), браншови организации (10%) и транспортни компании (5%).

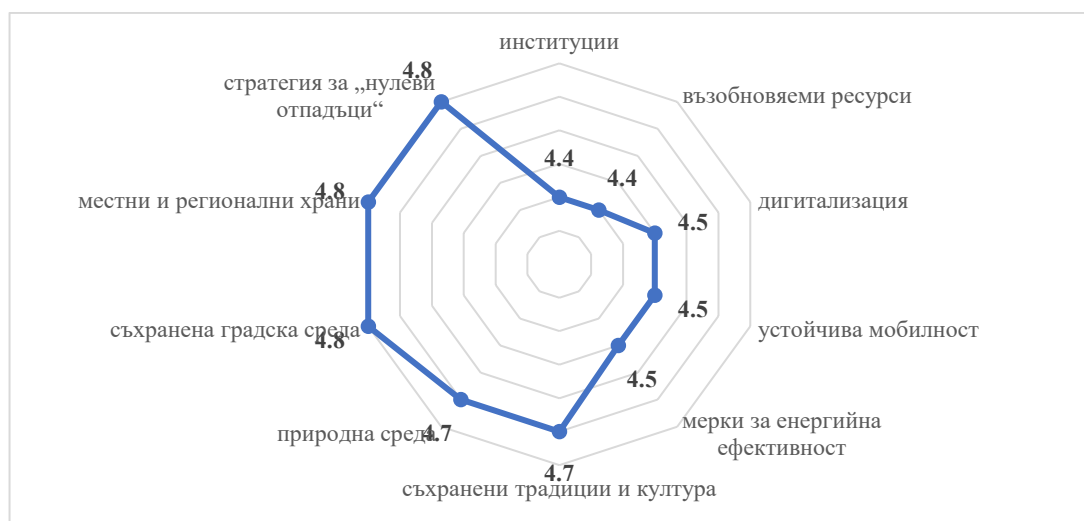
Предметът на изследване в емпиричното проучване се фокусира върху разликата между желано (идеално, нормативно предписано) и настоящо (фактическото) състояние. В този контекст едва 38% от анкетираните заявяват, че *прилагат целите и принципите* на „Глобалния етичен кодекс в туризма“, докато над половината от тях се ръководят от „националната“ (57%) и местната „общинска програма за развитие на туризма“ (52%). (вж. фиг. 15)

Източник: Фигурата е изготвена от автора.

Фиг. 15 Приложение на стратегически документи в туризма

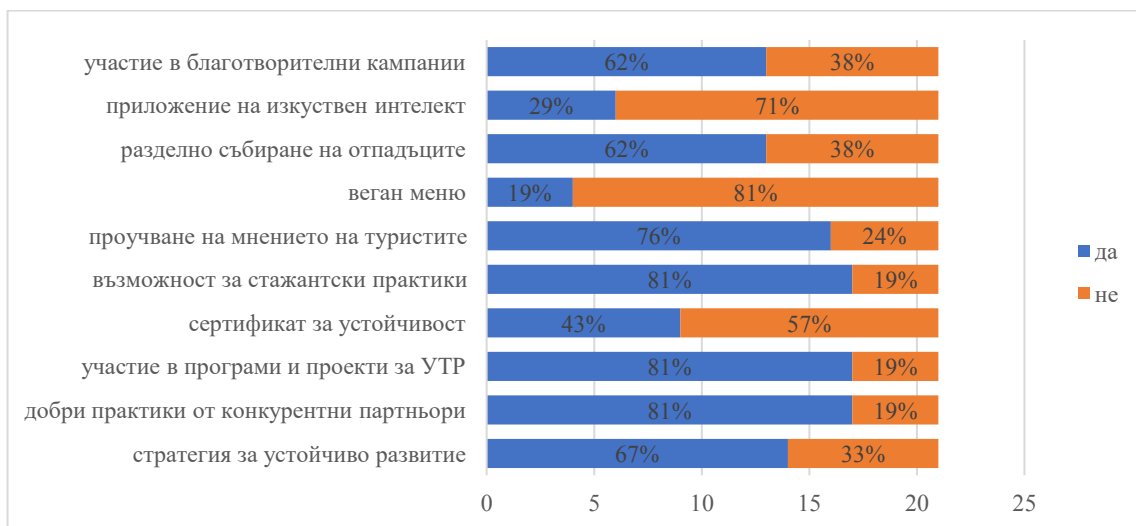
От избрани *елементи на устойчиво развитие* с най-висока степен на важност по петстепенната скала са оценени: стратегията за „нулеви отпадъци“ (повторно използване, поправка или рециклиране) - 4.8; съхранената градска среда (инфраструктура, забележителности, архитектура и др.) - 4.8 и използването предимно на местни и регионални храни - 4.8. Състоянието на природната среда; бита, традициите и културата получават по 4.7. Най-ниска е оценката за ролята на публичния сектор „институциите“ – 4.4. (вж. фиг. 16)

Източник: Фигурата е изготвена от автора.

Фиг. 16 Оценка на важността на елементите на УТР във Варна

Анкетираните представители на туристическия сектор във Варна отбелязват, че често предоставят „възможност за стажантски практики“ (81%), прилагат „ноу-хау от конкурентни партньори“ и проучват „мнението и удовлетвореността на туристите“ (76%). Над половината от тях не притежават „сертификат за устойчивост“ (57%), 71% не използват възможностите на „изкуствения интелект“, а едва 19% предлагат веган меню. Една трета от заинтересованите страни (33%) отбелязват, че не прилагат стратегията за УТР. (вж. фиг. 17)

Източник: Фигурата е изготвена от автора.

Фиг. 17 Приложение на елементите на УТР в компаниите

От направеното проучване извеждаме следните изводи:

- концепцията за УТР не се възприема като заплаха, а като средство за дългосочно развитие и удължаване жизнения цикъл на дестинацията в положителна посока;
- трансформацията не се приема като ограничения и намаляване на посетителските обеми, а като възможност и въвеждане нови бизнес модели. Идеята за „устойчивост“ се възприема като пример за такъв;
- на новите предизвикателства е необходимо да съответства актуална законова и правно-нормативна рамка, съобразена с глобалните цели за УТР;
- концепцията за „устойчивост“ има потенциала да допринесе за преодоляването на дългогодишни проблеми, свързани с моноструктурния характер на развитието на туризма: кадрова обезпеченост, ефективно използване на настанителната база и увеличаване на икономическите ползи от туристическа дейност за местното население.

Проверка на валидността на хипотезите

Хипотеза 1: „масовият туризъм в община Варна е съвместим с целите и принципите на устойчивото развитие“. Многократно в дисертационния труд е

отбелязан съществуващият дисбаланс при експлоатацията на туристическите ресурси, легловата база и свързаните с него дефицити на работна ръка, намаляващ икономически ефект, ниска конкурентоспособност и др. Като основно предизвикателство за туристическия продукт на Варна може да бъде изведен приоритетно неговия „моноструктурен“ характер. Съгласно теоретичните постановки „масовият туризъм“ следва да е съвместим с целите и принципите на УТР, но динамиката на мониторинговите показатели показват тенденция към задълбочаване на формираните дефицити (квалифициран персонал, рентабилни туристи), свръхкапацитети (леглова база) и увеличаващи се зависимости (от все по-малко международни пазари и стагнация на вътрешния). Наблюдава се приоритизиране на краткосрочната частна инициатива пред дългосрочната обществена такава, като се омаловажава ролята на институциите. Браншовите организации често се използват като инструмент за представяне на частния интерес под формата на обществен. Резултатите от анкетното проучване сред туристите и представителите на туристическия сектор потвърждават небалансирания характер на икономическите ползи, въпреки наличните предпоставки, породени от природната и културна среда. С оглед на гореизложеното следва твърдението в хипотеза 1 да бъде отхвърлено.

Хипотеза 2: „концепцията за устойчиво туристическо развитие не е заплаха, а е възможност за дестинация Варна да повиши своята конкурентоспособност“. Резултатите в анкетното проучване ясно доказват наличие на активни процеси по трансформация както при потребителите с техните очаквания, навици и поведение, така и при туристическия бизнес. Периодът на пандемия от Ковид-19, военни конфликти, природни катаклизми и др. ускоряват тези процеси и затова концепцията за УТР се възприема ясно като визия и дългосрочна стратегия за адаптиране към световните тенденции и перспективи. „Устойчивостта“ не се възприема като ограничение или разход, а по-скоро като възможност и инвестиция, водеща до по-дългосрочни икономически перспективи. Устойчивият туризъм сам по себе си се превръща в конкурентен „бизнес модел“ на дестинация Варна. В тази връзка хипотеза 2 следва да бъде приета.

Хипотеза 3: „устойчивият туризъм във Варна се базира на местните характеристики и потребности, проектирани през глобалните принципи и цели за развитие на сектора“. Като курортен град и дестинация с над 100 годишни традиции в развитието на туризма, Варна се отличава с богати традиции в тази област. Първоначално масовизацията на туристическата дейност е мотивирана от икономическите ползи и ефекти за местното население. В своя жизнен цикъл

дестинацията преминава през различните етапи, като редица фактори влияят върху траекторията на нейното развитие. Резултатите в анкетното проучване отбелязват, че е налице необходимото разбиране сред представителите на туристическия сектор и посетителите в дестинация Варна за прилагане на умерения и балансиран икономически подход в съответствие с допустимите екологични, социални и културни елементи за местното население. Следователно позицията в хипотеза 3 следва да бъде приета.

Глава четвърта. НАСОКИ ЗА ПОДОБРЯВАНЕ НА УСТОЙЧИВОТО РАЗВИТИЕ НА ОБЩИНА ВАРНА КАТО ТУРИСТИЧЕСКА ДЕСТИНАЦИЯ

§ 4.1. „Съвременни тенденции и перспективи за устойчиво развитие на туристическите дестинации в условия на кризи“ разглежда направленията, които помагат на туристическия сектор да бъде по-устойчив и адаптивен към предизвикателства като пандемии, природни катаклизми, климатични промени и икономически сътресения. Съобразно обекта и предмета на изследване в дисертацията, извеждаме следните ключови аспекти: а) диверсификация на туристическите продукти; б) цифровизация и интелигентни „смайт“ дестинации; в) кръгова икономика в туризма; г) екологична отговорност и адаптация към климатичните промени; д) устойчиво, социално отговорно и етично поведение на туристите; е) гъвкави бизнес модели и иновации; ж) сигурност и безопасност в туризма; з) публично-частни партньорства и международно сътрудничество.

Пресечна точка на изброените до тук тенденции в устойчивото развитие на туристическите дестинации е концепцията, формирана в мегатренда „интелигентен/умен“ град и в частност „*smart*“ туристическа дестинация. В сферата на дигиталния туризъм интелигентността е представена като комплексна амалгама от съвременни ИКТ с много висока степен на интеграция между участниците на реалния и виртуалния туристически пазар. Акумулират се разнообразни ползи и ефекти за посетителите, за туристическия бизнес и за икономиката на туристическите места.

Устойчивото развитие на туристическите дестинации в условия на кризи изисква *интегриран подход*, който съчетава комплексните измерения на редица икономически, екологични и социални елементи. В този контекст гъвкавостта, иновациите, дигитализацията и отговорността към околната среда са ключови фактори за успешното управление и устойчивост на туристическите дестинации.

В § 4.2. „Проблеми и предизвикателства пред устойчивото развитие на община Варна като туристическа дестинация“ са идентифицирани трудности пред туризма в община Варна, имащи своите регионални особености, но поради обема и

масовия характер на туристическата дейност в дестинацията, те често са във фокуса и на държавната и международна политика. Като водещи предизвикателства открояваме: а) сезонността; б) недостатъчното развитие на инфраструктурата; в) общото състояние на суперструктурата и материално-техническата база; г) профила на туристите и зависимостта от ограничен брой международни пазари; д) състоянието на околната среда и опазването на природните ресурси; е) недостатъчната туристическа диверсификация; ж) маркетинг и популяризиране; з) задълбочаващата се липса на квалифициран персонал; и) социални и демографски тенденции; й) засилваща се конкуренция с други дестинации; к) липса на достоверна статистическа информация и др.

§ 4.3. „Направления за оптимизиране на устойчивото туристическо развитие на община Варна“ извежда насоки и препоръки като са взети предвид редица фактори и обстоятелства, на които туристическите субекти в дестинацията трябва да отговарят, за да бъде постигната дългосрочна икономическа жизнеспособност, да е възможно да се увеличат положителните ефекти върху околната среда и обществото и да бъдат ограничени негативните последици, преди всичко от масовия туризъм, доколкото това е възможно.

Всяка икономическа дейност, в т.ч. и туристическата, зависи от социалната ѝ легитимация, затова при формулиране на основните направления за УТР са взети предвид ползите за по-голямата част от обществото, които да не обслужват единствено тесни частни предприемачески интереси, а обществени такива. Стратегическите насоки за повишаване на устойчивото туристическо развитие на община Варна могат да бъдат групирани в 4 основни направления:

- *икономически* – ограничаване на сезонния фактор; адаптиране на туристическото предлагане към съвременните форми на търсене и потребление; управление на качеството; засилване мултипликационния ефект на туризма; ангажиране на по-широки социални слоеве в обслужващите дейности и др.;

- *социално-културни* - опазване на обществения ред и сигурността; качествено медицинско обслужване; справедливи условия на труд; динамиката на културите и съхраняване на местната идентичност;

- *екологични* – ограничаване влиянието от климатичните промени; определяне на абсолютни граници на носещия капацитет; мерки за опазване на биологично разнообразие и съхраняването на природните ресурси, мерки за управление на водите;

- *институционални* - интегриран подход при управлението на туризма в синхрон с тиловите отрасли; сигурна и предвидима политическа среда с дългосрочни приоритети;

внедряване на комплекс от индикатори за мониторинг на туристическата дейност и нейното териториално структуриране и оптимизиране; дигиталната трансформация на административните и бизнес модели, преосмислянето на продуктите и услугите и оптимизация на веригата на стойност на туристическия продукт в община Варна.

§ 4.4. „Устойчиво управление на община Варна като туристическа дестинация“ акцентира върху 10 управленски стратегически цели за устойчиво развитие на община Варна като туристическа дестинация, които подчертават интегрирания подход на управление, опазване на околната среда, социалната отговорност и икономическата жизнеспособност:

1. Поддържане на информираност за международния туристически пазар, чрез събиране и анализиране на информация за тенденциите в неговото развитие;
2. Опазване и съхраняване на уникалните и автентичните природни и антропогенни туристически ресурси;
3. Осигуряване на по-добра транспортна достъпност до туристическите ресурси;
4. Създаване на достатъчна, модерна и удобна материално-техническа база – места за настаняване и заведения за хранене и развлечения;
5. Поддържане на опитна и управленски интелигентна туристическа индустрия и обезпеченост с достатъчно квалифицирана работна ръка;
6. Предлагање на качествени и безопасни за здравето на туриста стоки и услуги на изгодна цена;
7. Налагане на собствен типичен положителен образ в глобалното туристическо информационно пространство;
8. Ефективно движение на туристическите потоци в границите на дестинацията;
9. Събиране на информация за последствията от туристическото развитие на дестинацията.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представената разработка, посветена на устойчивото туристическо развитие и насоките за неговото усъвършенстване и приложение в община Варна, е обоснована в най-голяма степен от конкретната необходимост за апробация на съвременната теория и практика и търсене на конкретни механизми и инициативи на ниво дестинация за постигане на глобалните цели за развитие. Затова съгласно поставените изследователски задачи в дисертационния труд, извършихме теоретичен анализ и системна характеристика на концепцията за устойчиво туристическо развитие и на тяхна база изведохме главните насоки и направления пред дестинация Варна.

Настоящият дисертационен труд се основава на следните принципи: **първо**, социалните, икономическите и екологичните въздействия не се оценяват независимо, а взаимозависимо, по систематичен начин; **второ**, първостепенна роля при оценката на въздействието на туризма има мнението на местното население и тяхното разбиране за феномена; **трето**, колаборацията между академичните среди и административните структури е ключова при формулирането на стратегии и осъществяването на последващ мониторинг на процесите и **четвърто**, въздействията на туризма не се разглеждат като еднопосочен феномен, а като динамичен процес с взаимни влияния.

Водени от разбирането за сложността на туристическата система и динамиката на всеобхватните влияния в други области и обществено-икономически сфери, предлагаме интерпретация и размишления върху възможните проекции и развитие на община Варна в синхрон със световните съвременни модели на управление. Фокусирането върху *ефективността* не винаги е правилната философия в контекста на туризма. Позволяваме си да допуснем, че подчертаването на *справедливостта* всъщност може да ни доведе до далеч по-дългосрочни и балансирани резултати с положително влияние за широк кръг заинтересовани лица. Динамиката на туристическите процеси се ускорява и считаме, че резултатите в настоящия дисертационен труд ще послужат за бъдещо надграждане на концепцията за устойчиво туристическо развитие на ниво дестинация.

IV. СПРАВКА ЗА ПРИНОСИТЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Приносите на дисертационния труд структурираме съобразно техния научно-приложен характер по следния начин:

1. Научно-теоретични приноси:

- систематизация и интерпретация на теоретичните постановки относно устойчивото туристическо развитие: извършен е теоретичен анализ, характеристика и периодизация на концепцията за УТР; разработена е дефиниция и насоки за приложение на принципите на устойчивост в контекста на туристическата индустрия на регионално ниво;

- разработени са авторска методика и инструментариум за изследване на устойчивото развитие на туризма на местно (общинско) равнище: концептуализиран е Системен модел за устойчиво развитие на туризма на общинско равнище, който е предназначен за изследвания в областта на мениджмънта на дестинации и е приложим при разработването на концепции и програми за развитие на сектора в отделни региони и общини;

- идентифициране на ключови индикатори: формулирана е система от показатели за измерване на устойчивостта в туризма на местно ниво с фокус върху социалните, екологични, икономически и управленски аспекти.

2. Практико-приложни приноси:

- анализ и оценка на устойчивостта на развитието на община Варна като туристическа дестинация: емпиричен анализ на туристическия потенциал на региона, включващ природни, културни и инфраструктурни ресурси;

- очертаване на възможностите за развитието на община Варна като дестинация за устойчив туризъм: разкриване на основните предизвикателства пред устойчивото развитие на общината и адаптиране на съвременните модели за планиране, чрез включване на специфичните характеристики на община Варна в международните рамки за развитие на туризма.

V. СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

Статии:

1. Patarinski, T. (2021). Role of the Sustainable Tourist Development for the Regional Economy of Varna Municipality, *Izvestia Journal of the Union of Scientists - Varna. Economic Sciences Series*, Varna: Union of Scientists - Varna, 10, 2021, 3, 165-176., ISSN(печатно) 1314-7390, ISSN(онлайн) 2603-4085 / DOI 10.36997/IJUSV-ESS/2021.10.3

2. Patarinski, T. (2022). Overtourism as a Prerequisite for the Sustainability of Tourist Destinations, *Izvestia Journal of the Union of Scientists - Varna. Economic Sciences Series*, Varna : Union of Scientists - Varna, 11, 2022, 1, 214-221., ISSN(печатно) 1314-7390, ISSN(онлайн)

Доклади:

1. Патарински, Т. (2021). Насоки за развитие на Варна като смарт туристическа дестинация, *Съвременният туризъм. Смарт решения за развитие на туризма в България в условията на Covid-19 пандемия*, Варна: Унив. изд. Наука и икономика, 2021, 86-95 ., ISBN(печатно) 978-954-21-1101-6

ДЕКЛАРАЦИЯ ЗА ОРИГИНАЛНОСТ

Декларирам, че настоящата дисертация е изцяло авторски продукт и при нейното разработване не са ползвани в нарушение на авторските им права чужди публикации и разработки.